

Technická univerzita v Liberci
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická

Šikana v mateřské škole

Liberec 2013

Autorka

Petra Hrobníková

Vedoucí závěrečné práce

Mgr. Pavlína Roudná

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Sociálních studií a speciální pedagogiky

Studijní program: Speciální pedagogika

Studijní obor: Speciální pedagogika předškolního věku

**ŠIKANA V MATEŘSKÉ ŠKOLE
BULLYING IN KINDERGARTEN**

Bakalářská práce: 12-FP-KSS-2013

Autor:

Petra Hrobníková

Podpis:

Vedoucí práce: Mgr. Pavlína Roudná

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
74	15	0	15	32	1 + CD

V Liberci dne:

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Petra Hrobníková**
Osobní číslo: **P10000159**
Studijní program: **B7506 Speciální pedagogika**
Studijní obor: **Speciální pedagogika předškolního věku**
Název tématu: **Šikana v mateřské škole**
Zadávající katedra: **Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky**

Zásady pro vypracování:

Cíl bakalářské práce: Zmapovat problematiku šikany v mateřských školách, zjistit jaké druhy šikany se v mateřských školách vyskytují, zjistit zda více šikanují chlapci nebo dívky, zjistit jaké způsoby náprav volí učitelky v mateřských školách.

Požadavky: Formulace teoretických východisek, příprava průzkumu, sběr dat, interpretace a vyhodnocení dat, formulace závěrů.

Metoda: Dotazník.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

BEDNÁŘOVÁ, J., ŠMARDOVÁ, V., 2007. Diagnostika dítěte předškolního věku: Co by dítě mělo umět ve věku od 3 do 6 let. 1. vyd. Brno: Computer Press. ISBN 978-80-251-1829-0.

BENDL, S., 2003. Prevence a řešení šikany ve škole. 1. vyd. Praha: ISV. ISBN 80-86642-08-9.

KOLÁŘ, M., 2001. Bolest šikanování. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-513.

KOLÁŘ, M., 2011. Nová cesta k léčbě šikany. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-871-5.

KOLÁŘ, M., 1997. Skrytý svět šikanování ve školách: příčiny, diagnostika a praktická pomoc. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-123-1.

ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P., 2010. Jak na šikanu. 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2991-6.

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Pavlína Roudná

Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

Datum zadání bakalářské práce: **1. dubna 2012**

Termín odevzdání bakalářské práce: **26. dubna 2013**

doc. RNDr. Miroslav Brzešina, CSc.

děkan

L.S.

doc. PaedDr. PhDr. Irena Palatková, Ph.D.

vedoucí katedry

V Liberci dne 23. dubna 2012

Čestné prohlášení

Název práce: Šikana v mateřské škole

Jméno a příjmení autora: Petra Hrobníková

Osobní číslo: P10000159

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne:

Petra Hrobníková

Poděkování

Touto cestou bych ráda poděkovala Mgr. Pavlíně Roudné za odborné vedení mé bakalářské práce, ochotu a čas při poskytování konstruktivních informací a připomínek.

Název bakalářské práce: Šikana v mateřské škole

Jméno a příjmení autora: Petra Hrobníková

Akademický rok odevzdání bakalářské práce: 2012/2013

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Pavlína Roudná

Anotace: Tématem předložené bakalářské práce byl výskyt šikany v mateřských školách v okrese Mladá Boleslav ve Středočeském kraji. Hlavním cílem bylo zmapovat problematiku šikany ve vybraných mateřských školách. Práce byla tvořena teoretickou a empirickou částí. V teoretické části byly popisovány a objasňovány základní pojmy z oblasti šikany, pro zpracování byly využity odborné zdroje. Empirická část se zabývala samotným průzkumem zkoumaného jevu, kdy prostřednictvím dotazníků distribuovaných mezi čtyřicet pedagogických pracovníků se zjišťovaly druhy šikany, pohlaví agresorů a způsoby náprav následků šikany. Výsledky průzkumu odhalily výskyty šikany v jednotlivých třídách mateřských škol. Na základě zjištění byla stanovena opatření v oblasti prevence šikany u předškolních dětí.

Klíčová slova: šikana, formy šikany, aktéři šikany, příčiny šikany, prevence šikany, předškolní věk, mateřská škola

Title of Bachelor Thesis: Bullying in Kindergarten

Summary: The topic of this bachelor thesis is the occurrence of bullying in nursery schools in the district of Mladá Boleslav in the Czech Republic. The main aim of this thesis is to map out the problems of bullying in the selected nursery schools. This thesis is divided into two parts, theoretical and empirical. In the theoretical part, the basic concepts from the field of bullying are described and explained; for information processing specialized sources were used. The empirical part focuses on the research itself. Through submitted questionnaires among forty pedagogical employees the types of bullying, the sex of the aggressors and the ways of dealing with bullying are researched. The results of the research revealed some occurrence of bullying in nursery schools. Based on this research some measures were taken.

Keywords: bullying, types of bullying, persons involved in bullying, causes of bullying, prevention of bullying, preschool age, nursery school

Obsah

Úvod.....	9
Teoretická část.....	11
1 Šikana jako fenomén dnešní doby.....	11
1.1 Historie šikany.....	11
1.2 Epidemie šikany.....	12
1.3 Definice šikany.....	14
1.4 Šikana jako varianta agresivního chování	14
1.4.1 Kořeny agrese.....	15
1.4.2 Příčiny agrese.....	16
1.4.3 Agresivita u předškolního dítěte.....	17
2 Příčiny šikany.....	18
2.1 Vliv rodiny	18
2.2 Vliv školského zařízení.....	20
2.3 Vliv médií.....	21
3 Typy šikany.....	23
3.1 Typy šikany podle Koláře.....	23
3.2 Typy šikany podle Fieldové.....	24
4 Stádia šikany.....	25
4.1 Ostrakismus.....	25
4.2 Přitvrzování manipulace a výskyt fyzické agrese.....	26
4.3 Vytvoření jádra agresorů.....	26
4.4 Přijetí normy agresorů.....	27
4.5 Totalita neboli dokonalá šikana.....	27
5 Hlavní účastníci šikany.....	28
5.1 Agresor.....	28
5.2 Oběť.....	29
5.2.1 Typologie obětí.....	29

5.2.2 Následky šikanování u obětí.....	30
5.3 Ostatní aktéři šikany.....	31
5.4 Aktéři šikany podle pohlaví.....	32
6 Šikana u dětí předškolního věku.....	33
6.1 Specifika předškolního věku.....	33
6.1.1 Zvláštnosti psychiky dětí předškolního věku.....	34
6.1.2 Socializace předškolního dítěte.....	35
6.2 Rozpoznání šikany v mateřských školách.....	36
6.3 Typy šikany u dětí předškolního věku.....	38
6.4 Prevence šikany u předškolních dětí	38
6.5 Řešení šikany u předškolních dětí.....	40
6.6 Náprava šikany u dětí předškolního věku.....	41
Empirická část.....	43
7 Cíl empirické části.....	43
7.1.1 Hypotézy průzkumu.....	43
7.2 Použité průzkumné metody.....	44
7.3 Popis zkoumaného vzorku.....	45
7.4 Výsledky průzkumu a jejich interpretace.....	49
7.4.1 Průběh průzkumu.....	49
7.4.2 Výsledky průzkumu.....	52
7.4.3 Ověření platnosti hypotéz průzkumu.....	64
7.4.4 Shrnutí výsledků empirické části.....	65
Závěr.....	66
Návrh opatření	69
Seznam použitých zdrojů.....	71
Seznam příloh.....	74

Úvod

Pro bakalářskou práci si autorka vybrala téma „Šikana v mateřských školách“. Jedná se v současné době o velmi diskutované téma, se kterým se můžeme setkat v průběhu celého našeho života, na nejrozličnějších místech a v různých formách. Šikanu můžeme označit za velmi zákeřnou nemoc celé naší společnosti, která ničí naši morálku a vzájemné vztahy mezi lidmi. Se šikanou se setkáváme i ve školství, které doprovází už od jeho počátku, ale v posledních dobách stoupl počet případů tohoto patologického chování u dětí a mládeže. Zároveň vzrostla její brutalita a zákeřnost. Z praxe pedagogických pracovníků je zřejmé, že aktéry šikany se stávají také předškolní děti, které svůj hněv obrací nejen na neživé předměty, ale dochází i k fyzickému napadání ostatních dětí ve třídě a také pedagogických pracovníků.

Téma bylo vybráno na základě prokázaných výskytů tohoto patologického chování ve školském prostředí, obzvláště pak z důvodu přítomnosti rizikového chování dětí v prostředí, ve kterém bychom ho vůbec nečekali a tím je mateřská škola. Česká školní inspekce zveřejnila ve své výroční zprávě za školní rok 2010/2011 řešené případy rizikových jevů vyskytujících se právě v mateřských školách. Zejména se potvrdil zvyšující se trend agrese dětí vůči pedagogickým pracovníkům a také byly potvrzeny případy šikany v tomto prostředí. Bohužel ve zmíněné zprávě nebylo blíže specifikováno o jaké formy šikany se jednalo, kdo byl agresorem a jaké typy náprav následků tohoto chování volili pedagogičtí pracovníci. Proto cílem bakalářské práce je zmapovat problematiku šikany v mateřských školách v okrese Mladá Boleslav ve Středočeském kraji. Dále zjistit jaké druhy šikany se ve vybraných mateřských školách vyskytují, stanovit jaké pohlaví se stává častěji agresorem a určit způsoby náprav následků šikany, které volí pedagogičtí pracovníci.

Bakalářská práce je postavena na hlavní hypotéze, že z hlediska pohledu pedagogických pracovníků na výskyt šikany v mateřských školách ji více označují za vyskytující se než nevyskytující se jev. Aby autorka práce mohla ověřit zmíněnou hypotézu, byla v empirické části bakalářské práce použita výzkumná metoda dotazováním. Pomocí techniky nestandardizovaného dotazníku bylo osloveno

40 pedagogických pracovníků pracujících ve třinácti mateřských školách v okrese Mladá Boleslav ve Středočeském kraji.

Bakalářská práce je členěna na teoretickou a empirickou část. Teoretická část je rozdělena na sedm hlavních kapitol mapujících historii i současné výzkumy šikany. V dalších kapitolách se obecně zabývá příčinami a typy šikany, dále aktéry, jednotlivými stádii, následky popisovaného patologického chování a nápravou tohoto fenoménu. Sedmá kapitola se zaměřuje právě na šikanu u dětí předškolního věku, kde jsou nejprve popsána specifika zmiňovaného věku. Následně se autorka zaměřuje na rozpoznání a typy šikany v mateřských školách, na její prevenci, řešení a nápravu. Je to hlavně z důvodu, že šikana u dětí předškolního věku má svá určitá specifika, která jsou odlišná od šikany u dětí na základních školách, a to je právě popsáno v této kapitole. Pro vypracování teoretické části autorka čerpala hlavně z odborných knih, zejména z publikací od nejuznávanějšího odborníka na šikanu v České republice Koláře, dále od autorů Bendla, Říčana, Langmeiera, Kramulové a dalších i zahraničních autorů.

Empirická část bakalářské práce se zabývá samotným průzkumem zkoumaného jevu, kdy prostřednictvím vzorku respondentů, který byl tvořen 40 pedagogickými pracovníky, byla zjišťována data potřebná k ověření (vyvrácení či potvrzení) stanovených hypotéz. Pro zjištění dat byl použit kvantitativní průzkum pomocí nestandardizovaného dotazníku. Zjištěné výsledky průzkumu byly následně zpracovány do jednotlivých tabulek a zároveň byly doplněny o slovní interpretaci zjištěných údajů. Aby se dosáhlo větší přehlednosti a názornosti zjištěných dat a jejich výsledků, bylo také použito schématické znázornění za pomoci grafů.

Bakalářská práce je určena pro pedagogické pracovníky i širokou laickou veřejnost, kteří chtějí získat základní informace o šikaně. Smyslem a účelem bakalářské práce je upozornit na nebezpečí šikany, na nutnost pedagogických pracovníků znát tento jev a umět řešit i počáteční prvky tohoto patologického chování. Protože neléčená šikana může způsobit mnohé psychické i fyzické problémy nejen oběti, ale i její rodině a ostatním, byť nezúčastněným, aktérům šikanování. Následky tohoto fenoménu si všichni zúčastnění nesou po celý život a mnohdy právě nerozpoznaná a neřešená šikana může oběť dohnat až k pokusu či přímo k sebevraždě.

Teoretická část

V níže uvedených kapitolách teoretické části bakalářské práce je popsána teorii ke zvolenému tématu a tím je „Šikana v mateřských školách“.

1 Šikana jako fenomén dnešní doby

Šikana se stala velkým problémem naší společnosti, můžeme se s ní setkat během celého našeho života, na nejrůznějších místech a v nejrůznějších podobách. Jde o ní říci, že ničí naši společnost, naši morálku a vzájemné vztahy mezi lidmi. Lze ji označit za velmi závažnou a zákeřnou nemoc naší novodobé společnosti, která zanechává trvalé následky na duši i na těle. Její léčba je velmi zdlouhavá, komplikovaná a v některých případech i nevyléčitelná, protože si člověk nese následky mnohdy po celý život. Společnost si sice začíná více uvědomovat rizika spojená s tímto fenoménem a všemocně se snaží tomuto chování zabránit, bohužel je to běh na dlouhou trať, protože šikana mnohdy probíhá skrytě a existuje spousta faktorů, které ji spouští.

1.1 Historie šikany

Agrese a různé formy šikany doprovází člověka již od pradávna, vždy šlo o nerovný souboj mezi „silnějším“ a „slabším“ jedincem. Agresor dosahoval uspokojení svých přání a potřeb psychickým nátlakem nebo fyzickými útoky. S přeměnou a vývojem společnosti však zaznamenáváme nové znaky šikany v porovnání s minulostí. Jedná se zejména o zvyšující se počet případů tohoto patologického chování. Šikana se vyskytuje v prostředí, kde bychom ji vůbec nečekali, snižuje se věk oběti i agresora, útoky jsou brutálnější a rafinovanější, v některých případech končí smrtí oběti.

Bendl (2003, s. 15, 16) poukazuje na to, že určité známky šikany byly zaznamenány již v minulých stoletích a setkáváme se s nimi v průběhu celé historie až do současnosti. Jedná se například o tzv. „křtící“ praktiky, kdy starší a silnější studenti zacházejí agresivně s nově příchozími nebo slabšími spolužáky. Toto hrubé zacházení bylo popisováno již v 17. století na univerzitách, další zmínky byly v modernější době v anglických ústavech a na francouzských školách. Známé jsou i rituály ve studenských

klubech na amerických univerzitách, kdy pro získání členství musí student prokázat fyzickou a psychickou odolnost. Také tyto praktiky se postupem času stávaly agresivnější a záludnější a oběti si nesly závažné následky po zbytek života.

Zmínky o šikaně se rovněž objevují i v krásné literatuře, například v novele Zmatky chovance Törlesse od Musila z počátku dvacátého století, kde popisuje šikanu na německé internátní škole. Vědecké diskuse o tomto patologickém chování začaly až v roce 1969 ve Skandinávii. Šikanu nejdříve chápali jako agresi poměrně velké skupiny směřující svůj hněv proti jedinci, který narušil její chod a aktivity. Oproti tomu v sedmdesátých letech Olweus popsál šikanu jako opakovanou agresi jedince nebo malé skupiny, která má negativní vliv na duševní a mravní vývoj školních dětí. Norské školní úřady začaly brát na zřetel závěry Olweuse až v roce 1982, po zveřejnění brutálních případů šikanování, poté začala kampaň proti šikaně. Koncem osmdesátých let se začaly šikanou více zabývat i další země, jako Velká Británie, Austrálie, Japonsko, Holandsko a Kanada. V České republice se nejvíce věnuje této problematice etoped a psychoterapeut Michal Kolář, který je tvůrce mnoha teorií, zaměřil se na diagnostiku a léčbu tohoto fenoménu. Napsal několik knih s touto tematikou, například Bolest šikanování nebo Nová cesta k léčbě šikany (Říčan, aj. 2010, s. 133, 134).

1.2 Epidemie šikany

Přestože různé formy šikany doprovází školství od samého začátku, nemáme možnost porovnat její výskyt s minulostí. Je zřejmé, že se zvýšil počet případů šikany a vzrostla její brutalita. Důvodem tohoto trendu může být ztráta autority rodičů i pedagogickým pracovníků, násilí v médiích a změna životních hodnot, kdy se do popředí dostává prestiž a majetek. Životní tempo se velmi zrychlilo, mnozí rodiče se přestávají zajímat o volný čas svých dětí, nebo je naopak zahltlí přemírou zájmových kroužků. Také častěji svěřují jejich péči do rukou chův a již opomíjejí, že děti potřebují stále jejich přítomnost a lásku.

Zároveň bychom měli zdůraznit, že šikana není výsadou pouze školství, ale můžeme se s ní setkat i v dalších prostředích: v rodině, v zaměstnání, ve vězení, v armádě, v dětských domovech, v diagnostických ústavech nebo v domovech pro seniory.

V druhé polovině roku 2001 se uskutečnil celonárodní výzkum výskytu šikanování na základních školách v České republice. Výsledky byly velice alarmující, šetřením se zjistilo, že 41 % žáků se stalo obětí různých forem šikany. Zároveň se ukázalo, že 90 % pedagogických pracovníků nebylo schopno vyřešit základní diagnostickou situaci. Vzhledem k vysokému procentu můžeme v souvislosti se šikanou mluvit o epidemii této zákeřné nemoci naší společnosti. V České republice se označuje za epidemii situace, kdy „nemoc“ postihne více než dva tisíce lidí na 100 tisíc obyvatel (Kolář 2011a, s. 22).

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy v České republice uskutečnilo dvouletý projekt zabývající se ověřováním speciálního programu proti šikanování na Zdravé škole, tento projekt skončil v roce 2003. Výsledky byly velmi příznivé, protože čtyři měsíce od zahájení programu se snížil výskyt šikany na druhém stupni základní školy o 42,5 % (Kolář 2001, s. 14).

Zmíněný výzkum se týkal pouze základních škol, ale mírnější formy šikany se vyskytují již v mateřských školách. Bohužel v tomto prostředí nebyl doposud žádný celonárodní výzkum uskutečněn, což se může stát do budoucna závažným problémem. Z pedagogické praxe je zřejmé, že se zvyšuje počet případů šikany v mateřských školách. Děti si ubližují mezi sebou a zároveň se agrese čím dál tím více obrací také směrem k pedagogickým pracovníkům. Proto je důležité nebrat tento problém na lehkou váhu, protože neřešené případy šikany mohou mít neblahý vliv na další vývoj oběti i celého kolektivu.

Pro ilustraci se zde zmíníme o Spojených státech amerických, kde šikana narůstá do obrovských dimenzí. Objevují se zde závažné případy, kde následky šikany děti řeší střelbou ze zbraně ve školních prostorách. Podle Americké akademie dětské a dorostové psychiatrie zažije různé formy šikany téměř polovina všech dětí na základní a střední škole. Dále uvádí, že nejméně 10 % dětí se stává obětí šikany pravidelně. Statistika šikany z roku 2010 odhalila, že jeden ze sedmi studentů, od mateřské školy po 12. ročník, je buď ten kdo šikanuje, nebo se stal někdy obětí šikany. Zhruba 56 % ze všech studentů uvádí, že byli svědky týrání nebo jiných trestných činů odehrávající se ve škole. Alarmující je také zjištění, že jeden z dvaceti studentů viděl žáka s pistolí v ruce v prostorách školy (Bullying Statistics 2009).

1.3 Definice šikany

Slovo šikana pochází z francouzského slova *chicane* znamenající „zlomyslné obtěžování, týrání, sužování, pronásledování, byrokratické lpění na liteře předpisů“ (Říčan, aj. 2010, s. 135).

Šikana mezi žáky na školách se označuje termínem *bullying*, pod kterým se skrývají nadávky, výprasky, posměchy, pomluvy, hrozby, okrádání a obtěžování, včetně sexuálního či vyloučení z kolektivu (Pokorný, aj. 2003, s. 53).

Říčan a Janošová (2010, s.21) uvádějí, že šikana je ubližování někomu, kdo se nemůže nebo nedovede bránit. Ve většině případů se jedná o opakované jednání, při kterých může dojít ke stupňování agrese. Pouze ve velmi závažných případech se může jednat o jednorázové šikanování, kde může ale hrozit opakování činu.

Kolář (2011a, s. 32) popisuje šikanu jako čin, kdy jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a k tomu používá agrese a manipulaci.

Uvedeme zde ještě definici, kterou napsala Vágnerová a kolektiv (2011, s. 11), kdy šikanu označuje za chování, jehož záměrem je ublížit někomu jinému, ohrožit ho a zastrašit, jedná se o zneužívání moci, kdy agresor má vždy převahu síly nad obětí. Martínek (2009, s. 110, 111) doplňuje, že se může jednat o převahu ve formě psychické síly, kdy psychicky odolnější dítě sužuje méně odolného jedince. Nesmíme ani opomenout převahu mentální síly, kdy se agresor zaměřuje na jedince s nižší inteligencí. V některých případech se může jednat o převahu mocenské síly, kdy žáci na vyšším stupni nepsané třídní hierarchie trápí spolužáky, kteří jsou v dané hierarchii níže. Setkáváme se s případy, kdy učitel šikanuje svého žáka, také v tomto případě se jedná o zneužití mocenské síly.

1.4 Šikana jako varianta agresivního chování

Jak z definic vyplývá o šikaně mluvíme tehdy, jde-li o vědomé, opakované jednání, kdy síly zúčastněných nejsou stejné a agrese se stává samotným cílem daného činu. Bohužel v dnešní době se stala agrese a násilí součástí našeho každodenního

života. Setkáváme se s ní na každém kroku: na ulicích, na dětských hřištích, v hromadných prostředcích nebo v rodinách. Násilí a agrese se také šíří prostřednictvím televize, filmů, časopisů a počítačových her.

Martínek popisuje agresi jako výpad, útok nebo jednání, jímž se projevuje násilí vůči některému objektu, nebo nepřátelství a útočnost s jasným cílem způsobit bolest. Jedná se také o jednání, kterým agresor vědomě ubližuje druhé osobě nebo ji nutí k tomu, aby mu ve všem vyhověla. Agrese je nejen fyzická, ale může se jednat také o psychické a emocionální zastrasování, jako je vyhrožování a zostuzení (Martínek 2009, s. 10).

1.4.1 Kořeny agrese

V poslední době roste počet dětí mající problémy s chováním. Jejich agresivní výpady mnohdy zaskočí samotné rodiče. Tyto problémy se vyskytují také ve školním prostředí, kdy jsou děti nezvladatelné a ruší průběh vyučovací hodiny. Agresi směřují nejen proti neživým předmětům, ale obracejí ji čím dál více proti svým spolužákům a učitelům.

Agrese nevychází pouze z jedné příčiny, vždy ji ovlivňuje více okolností. Není možné přesně určit, proč má některý člověk větší sklony k násilí a druhý ne. Ve Světové zprávě o násilí a zdraví uvádí Světová zdravotnická organizace „model čtyř rovin“, který by nám pomohl vyjasnit vznik tohoto chování (Herzog 2009, s. 14).

Model čtyř rovin agrese a násilí:

- Individuální rovina – zahrnuje okolnosti mající vliv na chování jednotlivců. Do této roviny zahrnujeme biologické formy, zvláštnosti působení hormonů, kontrolu impulsů, poruchy osobnosti, pohlaví, věk, nadměrné užívání alkoholu a drog.
- Rovina vztahů – zkoumá vlivy úzkých mezilidských vztahů na násilné chování (vztahy k rodičům, sourozencům, kamarádům). Do této roviny můžeme zařadit zkušenosti s násilím, zanedbáním, týráním nebo sexuálním zneužíváním dětí.

- Rovina kolektivu – jedná se o sociální vztahy a faktory v blízkém okolí, jako je škola, pracoviště, sousedské vztahy.

- Společenská rovina – zaměřuje se na sociální a kulturní normy (Herzog 2009, s. 14).

1.4.2 Příčiny agrese

Zvýšená agresivita může být zapříčiněná dědičností nebo organickým poškozením mozku, ke kterému může dojít během celého vývoje jedince. V prenatálním období je nejčastější příčinou poškození plodu virové a bakteriální onemocnění matky, úrazy, ozáření, užívání alkoholu a drog. Dalším rizikovým obdobím pro dítě je perinatální období, tj. doba kolem porodu, kdy může dojít k jeho patologii (protrahovaný, překotný, klešťový porod). V postnatálním období jsou to zejména úrazy a onemocnění mozku (zánětlivé, horečnaté onemocnění doprovázená febrilními křečemi, nádory). Lze se tedy domnívat, že děti s organickým poškozením mozku mají větší problémy agresivitu kontrolovat, více se podílejí na agresivním chování a v dospělosti páchají násilné trestné činy.

Následná příčina je spojená s tzv. „výchovnou slepotou“, kdy rodiče dokonce podporují své dítě v agresi nebo ji přehlížejí. Rodiče se mylně domnívají, že pokud jejich dítě nemá „ostré lokty“ nevybuduje si určité postavení a prestiž ve společnosti. Bohužel se jedná o selhání jejich výchovy, protože tímto přístupem ze svých dětí dělají potencionální agresory. Dalším problémem dnešní doby je, že matky častěji přenechávají péči a výchovu jejich dítěte ostatním členům rodiny nebo chůvám. Tyto děti se potom více dopouštějí agresivnějšího chování, protože u nich byla porušena vazba na matku, která je nenahraditelná a dodává dítěti pocity jistoty a bezpečí již od jeho narození. Tato vazba je velice důležitá pro jeho další optimální vývoj, pokud dojde z jakéhokoliv důvodu k jejímu narušení, dítě se stává nejisté, nesoustředěné, úzkostné a neklidné. V tomto případě mluvíme o agresivitě, jejíž příčinou je neuspokojená bazální jistota (Martínek 2009, s.12–17).

1.4.3 Agresivita u předškolního dítěte

Přirozená agresivita u dětí nastává kolem třetího roku, kdy si začíná formovat obraz o sobě a uvědomuje si své „Já“. Vlastní „Já“ je konstruktem, ve kterém si člověk organizuje vědění o vlastní bytosti. Začíná chápat, že jsme odděleni od ostatních lidí a každý má svou stabilní a trvalou identitu. Pojem „Já“ neobsahuje pouze údaje o vlastní osobě, ale je zároveň základem osobního a interpersonálního vývoje (Hoskocová 2006, s. 41). Jak uvádí Plevová (2005, s. 66) nejdříve se u dětí začíná vyvíjet vědomí „tělového Já“, jedná se o vědomí fyzické odlišnosti od vnějšího světa. Toto vědomí vzniká z vědomí vlastního těla a v dospělosti se jedná o významný aspekt osobnosti. Vědomí „sociálního Já“ se vyvíjí o něco později, jako vědomí jedinečnosti a identity, stává se klíčovou základnou duševního života jedince.

S „přirozenou“ agresivitou tříletých dětí se setkáváme velmi často na ulicích, v obchodech i v mateřských školách. Jedná se o situace, kdy rodiče bezradně přihlíží vztekajícím se scénám svých dětí, které si tímto způsobem domáhají splnění svých přání a potřeb. Mnohdy svůj vztek obražejí i proti svým rodičům, kdy je fyzicky napadají. Rodiče v těchto situacích často dítěti podlehnou a raději mu vyhoví, protože se bojí reakcí ostatních lidí nebo pouze nemají čas dítěti vše vysvětlit a nechat ho danou věc udělat samotného. Bohužel tímto ústupkem dítěti dávají určitý signál, že toto chování je přijatelné, a pokud ho bude využívat dosáhne všeho co chce. Podobné situace popisuje Martínek a dodává, že určité scénáře chování si vytváří děti ve věku tří a čtyř let a tyto způsoby chování využívají v pozdějším životě. Pokud dítě vycítí, že s rodiči může takto manipulovat, budou zřejmě v budoucnosti rodiče řešit velké problémy s chováním, hlavně v období dospívání. Je zřejmé, že dítě manipulaci bude dobře využívat i ve školním kolektivu. Proto ve vyhrocených situacích je důležité dítěti za žádnou cenu neustupovat, rodič by měl být neústupný a důsledný (Martínek 2009, s. 13).

Agresi u předškolních dětí kromě jiné zkoumali v sedmdesátých letech minulého století Bandura a Walters. Zjistili, že pokud se děti předškolního věku dívají na filmy, kde se hlavní hrdina chová k hračce velmi agresivně, toto chování při hraní napodobují. Jestliže byl ve filmu hrdina za své agresivní chování ještě odměněn, děti směřovaly agresi na neživé předměty ještě častěji. Tyto studie prokázaly, že děti napodobují agresivní chování velmi často (Hayesová, 1998, s. 118).

2 Příčiny šikany

Bendl (2003, s. 50, 53) uvádí, že zárodek šikany nespočívá jen v osobních rysech agresora a jeho oběti, ale i v nezájmu okolí (diváci, mlčící skupina), sociální atmosféře nebo v některých ideologiích (fašismus). Šikanou se rozumí porucha chování, na jejímž vzniku se podílí mnoho faktorů. Může se jednat, jak o biologické (genetické) předpoklady šikanujících a jejich obětí, tak i o psychické a sociální vlivy – jde tedy o multifaktoriální podmíněnost šikany. Můžeme tudíž říci, že šikana má vždy více příčin, některé jsou na první pohled zřejmé a jiné jsou naopak skryté a mohou se nejruzněji kombinovat.

2.1 Vliv rodiny

Rodina je nejvýznamnější sociální skupinou, která má velký vliv na psychický vývoj dítěte. Členové rodiny se navzájem ovlivňují a přizpůsobují se, aniž by si to sami uvědomovali. Rodina není jen zdrojem jistoty a bezpečí, ale zároveň poskytuje základní zkušenosti, které mají vliv na to, jakým způsobem bude dítě chápat nejruznější informace, a jak na ně bude posléze reagovat. Můžeme říci, že rodina je zjednodušeným modelem světa, v němž si dítě ověřuje reakce ostatních lidí na své chování. Rodina vytváří určité hodnoty, postoje a vzorce chování, které jsou účelné nebo jsou požadovány. V rodině se dítě učí projevovat své pocity a názory (Vágnerová 2007, s. 7). Důležité je, že rodiče jsou pro dítě vzorem, které může napodobit nebo se s ním identifikovat. Dítě si může osvojit jak pozitivní, tak i negativní vlastnosti a způsoby chování. Je prokázáno, že dítě násilníka má agresivní sklony, které obrací proti členům rodiny nebo ostatním lidem (Vágnerová 2008, s. 590).

Příčiny šikany jak jsme již zmínili mohou vycházet již z rodiny, kdy dítě je vychováváno v prostředí, kde násilí a agrese je na denním pořádku. Agrese není směřovaná pouze na partnera, ale i na dítě, které je fyzicky (bití, tělesné trestání, odpírání jídla) nebo psychicky týráno (kritika, ponižování, odmítání). Vágnerová (2008, s. 615) uvádí že, takovéto chování rodičů poškozuje vývoj dítěte, dítě se stává více úzkostné, neklidné, pasivní nebo apatické.

Na druhé straně dítě může vnímat napadání členů rodiny jako naprosto normální a přirozenou věc, která mu nepřipadá neobvyklá a takové chování přenáší i do školního

prostředí. Vágnerová (2008, s. 615) popisuje situaci, kdy se dítě identifikuje s agresorem. Tímto způsobem se vyrovnává se vzniklou situací a postupně se začíná chovat obdobně jako jeho trýznitel. Projevuje se agresivně, vyvolává nesváry, je útočné a nesnesitelné. Díky agresivnímu chování se zbavuje pocitů strachu, ponížení a bezmocnosti, které pociťovalo jako oběť.

Jinými důvody šikany může být nedostatek citu a zájmu o dítě ze strany rodičů. Na vině může být vysoké pracovní nasazení rodičů, uspokojování vlastních potřeb (časově náročné koníčky), nebo dávají dítěti za vinu rodinné neshody (např. odchod partnera). Dalším problémem může být i výchova rodičů, kdy dítěti přespříliš zdůrazňují, že pokud chce v životě něčeho dosáhnout musí mít tzv. „ostré lokty“, takto vychovávané dítě půjde za svým cílem, bez ohledu na to komu ublíží.

Fieldová popisuje další možné příčiny jejichž původ je v rodině:

- věk rodičů – i když starší rodiče mají na své děti více času, nastává u nich problém s nastavením hranic chování, jsou více laxejší, ochránářští a kontrolující, díky tomu dítě může být omezeno v kontaktu s vrstevníky,
- slepovaná rodina – jedná se o rodiny, kde jsou časté rozchody, rozvody rodičů, nevlastní sourozenci, dítě může ztratit pocit jistoty a bezpečí,
- výchova prarodiči – velkým problémem je podřívání autority rodičů, děti nemají nastavené pevné hranice a nemají dostatek kázně, výchova je velmi ochraňující a rozmazlující, což může snižovat sebevědomí dětí a mohou nastat problémy v jednání s problémovými lidmi,
- problémy mezi rodiči – pokud rodiče procházejí manželskou krizí nebo dochází k domácímu násilí, stává se dítě plaché, citlivé, klesá mu sebevědomí a má méně energie na řešení problémů s ostatními dětmi,
- změny v rodině – v tomto případě mluvíme o neúplných rodinách, rodinách, kde oba rodiče jsou pracovně vytíženi a dětem chybí kontakt s nimi. Nedostatek času rodiče kompenzují drahými dárky, a tím se jejich děti stávají potencionálními agresory, protože se domnívají, že mají na všechno nárok. Pokud se

rodiče dítěti dostatečně nevěnují, nebo je výchova značně benevolentní ztrácí přehled o tom, jak děti tráví svůj čas. Mnohé děti usedají před obrazovky televizí nebo počítačů a vnořují se do neexistujícího světa, mnohdy plného násilí a smrti. V dnešní době se objevil nový fenomén v podobě kybernetického světa, kdy prostřednictvím mailů a sociálních sítí šíří nejruznější pomluvy (Fieldová 2009, s. 55–58).

2.2 Vliv školského zařízení

Jak uvádí Vágnerová (2007, s. 8, 9) škola je důležitou institucí, která ovlivňuje dětskou osobnost a zároveň rozvíjí psychické funkce. Škola nejenže podporuje rozvoj dovedností a vědomostí dítěte, ale zároveň se stává socializačním činitelem.

Škola je prostředí, kde se šikana vyskytuje ve velké míře. Jak jsme již zmínili, 41 % žáků základních škol se stalo obětí různých forem šikany. Důvodem velkého výskytu může být podle Fieldové (2007, s. 51) skutečnost, že školy šikanu tolerují, popírají a proti jejímu vymýcení nic nepodnikají. Na druhé straně mají školy vypracované nejruznější programy proti šikaně, ale ty se míjejí mnohdy účinkem hlavně z důvodů, že pedagogové mají pouze teoretické znalosti, které neumí použít v praxi.

Ve školách je rozšířená tzv. vnitrotřídní šikana, která se odehrává mezi spolužáky jedné třídy. Tato forma šikany je nejnebezpečnější z důvodu její zákeřnosti, protože neničí pouze oběť, ale poškozuje vztahy mezi spolužáky a ničí pozitivní klima třídy (Říčan, aj. 2010, s. 24).

Také mateřská škola se podílí na všestranném rozvoji jedince, připravuje děti na vstup do základní školy. Jedná se o tzv. výstupní kompetence, kdy mateřská škola rozvíjí určité dovednosti a schopnosti v oblasti kognitivní, hrubé a jemné motoriky, dále v sebeobsluze a sociálních dovednostech (Matějček 2008, s. 110, 111).

Mateřská škola je školským zařízením, kde se bohužel setkáváme s agresivními sklony některých dětí, toto chování přerůstá mnohdy do pravé šikany – o tom se více zmíníme v kapitole šest. Zároveň je ale mateřská škola místem, kde dochází k nápravě nevhodné rodinné výchovy. Jedná se o případy, kdy je dítě zanedbáváno nebo týráno, mateřská škola těmto dětem poskytuje prostředí citově příznivé a dopřává mu odpočinek od nepřiměřených zátěží (Matějček 2005, s. 142).

Důležité zkušenosti získává dítě také prostřednictvím vrstevnické skupiny a z dalších mezilidských vztahů, které se vytvářejí v rámci různých skupin. Dítě samozřejmě chce patřit do nějaké skupiny, chce být respektováno a pozitivně hodnoceno. Pokud se chce stát součástí skupiny záleží také na něm samotném, jak bude spolupracovat, jak se dokáže ve skupině prosadit, jaké místo v pomyslné třídní (skupinové) hierarchii zaujme. Pokud nedokáže zapadnout mezi své spolužáky, může být „pouze“ vyčleněno mimo kolektiv, nebo v tom horším případě se stát obětí fyzické šikany. Tyto skutečnosti mají negativní vliv na vývoj jeho osobnosti, díky tomu může ztratit pocity jistoty. Vrstevnická skupina je hlavně důležitá v období dospívání, kdy může působit na dítě pozitivně nebo negativně, záleží na dítěti zda kolektivnímu tlaku podlehně nebo ne (Vágnerová 2007, s. 8).

2.3 Vliv médií

V dnešní době se do popředí zájmu dětí dostává televize a internet, tyto média ale skrývají mnohá nebezpečí, které si mnohdy neuvědomují ani sami rodiče. Média ovlivňují nejen myšlení, ale i citění a jednání jednotlivců. Někteří rodiče pod tlakem okolí vybavují dětské pokoje těmito moderními vymoženostmi, už se ale dále moc nezajímají jaké programy a počítačové hry dítě sleduje či hraje. Bohužel v těchto médiích se násilí objevuje čím dál tím více a uvádí se, že se jedná o nejzávažnější příčinu agrese u dětí jakéhokoliv věku.

Dlouhodobá studie vědeckých pracovníků Kolumbijské univerzity prokázala, že pokud dítě přespříliš sleduje násilí v televizi, je velmi pravděpodobné, že se bude chovat agresivně. Bylo zkoumáno 707 dětí po dobu 17 let a studie prokázala, že skoro třetina dětí sledující v průměru televizní programy více než třináct hodin denně, spáchala ve věku šestnácti až dvaadvaceti lety nějaký násilný čin. Dále bylo zjištěno, že chlapci se nechají nevhodnými programy ovlivnit více než dívky (Antier 2004, s. 71).

Martínek (2009, s. 78, 79) zmiňuje, že agrese v médiích může sloužit jako vzor, který dítě napodobuje, protože má malou rozlišovací schopnost v tom, co je reálné a co nikoliv. Pokud dítě často sleduje násilí v médiích, může se domnívat, že agrese je přípustná, povolená a je to způsob, jak v životě vyřešit své problémy. Malé děti nerozumí jemným rozdílům ve významu násilných scén, oni vnímají jen vnější podobu

agrese, proto nedokáží pochopit důvody násilného chování hrdiny. Nevhodným příkladem jsou také akční filmy, které jsou pro děti velmi složité na pochopení. Dost často nerozumí situacím, kdy kladná postava chránící slabé a bezbranné k tomu používá násilí, tím si utváří špatný vzory chování. Mnohdy se stává, že děti zkouší viděné bojové scény v reálném životě, čím poznávají, že se ostatní jejich projevů násilí bojí. Agresor velmi rychle zjišťuje, že násilím lze získat převahu a moc, začíná tímto způsobem řešit většinu svých problémů.

Další nepostradatelnou technickou pomůckou pro děti a mládež se stal počítač, který v první řadě poskytuje spoustu zábavy. Prostřednictvím něho mohou zjistit nepřeberné množství informací, získávat nové kamarády po celém světě, napomáhá při učení, ale zároveň představuje i spoustu nástrah, které číhají na nejrozumnějších sociálních sítích a internetu.

S rozmachem internetu se objevil i nový způsob šikanování právě prostřednictvím této komunikační technologie, nazýváme ji kyberšikana. Jedná se o druh šikany využívající elektronických prostředků, jako jsou e-maily, mobilní telefony a internet. Kyberšikanou se rozumí například: posílání agresivních, urážlivých a obtěžujících e-mailů, SMS zpráv, zneužívání webových stránek, zveřejňování karikatur, fotek a videí a podobně. Ke specifickým tohoto typu šikany patří anonymita agresora, absence přímého šikanování (tzn. fyzického násilí) opakování útoků a šíře publika, to znamená, že účastníkem kyberšikany se může stát kdokoliv na světě (Vágnerová, aj. 2011, s. 91–93).

Ještě se zmíníme o počítačových hrách, které se staly pro děti neodmyslitelným prvkem v jejich každodenním životě a tráví u nich mnoho hodin. Mají na ně stejný vliv jako televize, ovlivňují jejich myšlení a chování. Některé hry mohou být vzdělávací, rozvíjející logické myšlení, představivost, koncentraci pozornosti nebo paměť. Jsou zde i hry akční a válečné, kdy prostřednictvím násilí se postavy proboují až do závěru dané hry. V tomto případě také může dojít ke ztotožnění dítěte s agresorem a násilí začne brát jako normální způsob sebeprosazení (Martínek 2009, s. 80).

3 Typy šikany

Carter a Nitert zmiňují základní rozdělení forem šikany na fyzickou (bití, kopání, škody na majetku oběti), verbální (přidělení nevkusných přezdívek, urážlivé poznámky, posmívání) a emoční (vyloučení ze skupiny, ignorování) (Carter, aj. 2006, s. 6).

Rozdělení šikany se liší, velmi záleží na tom, jak autor tento fenomén pojme a do jaké hloubky šikanu zkoumá. Proto se zde hlavně zaměříme na rozdělení podle Koláře, největšího odborníka na tento fenomén v České republice, a na rozdělení dle Fieldové.

3.1 Typy šikany podle Koláře

Pokud se budeme soustředit na šikanu jako patologické chování jednotlivců či celých skupin v základních, zvláštních školách nebo v ústavní a náhradní rodinné péči, musíme zmínit rozdělení agrese, šikany a manipulací podle Koláře. Rozdělení doplníme o některé příklady agrese, se kterými se setkal během své poradenské praxe.

1. Fyzická agrese a používání zbraní – oběť je dušena polštářem, věšena na lustr, mlácena kabelem,
2. slovní agrese a zastrašování zbraněmi – oběti je vyhrožováno zabitím, mučením, agresor se vysmívá slabostem a handicapům oběti,
3. krádeže, ničení a manipulace s věcmi – agresor ničí oběti věci, bere ji peníze a nejrůznější osobní věci oběti,
4. násilné a manipulativní příkazy – oběť je nucena pít moč, klečet před trýzniteli a prosit je o milost, musí opakovat ponižující výroky či hesla,
5. zraňování izolací, oklikou a „umělými“ výroky – většina spolužáků oběť ignoruje, oběť je pomlouvána, zlomyslně osočována (Kolář 2001, s. 28–30).

3.2 Typy šikany podle Fieldové

Dle Fieldové (2009, s. 26) se vyskytují čtyři typy šikany, se kterými se setkáváme ve školském systému. Prvním typem šikany je škádlení, které patří mezi verbální násilí. Jedná se o nejčastěji používaný typ šikany, který probíhá nejdelší dobu. Škádlení se vztahuje na vzhled, sexualitu a sociální postavení atd. Agresor se chová zlomyslně, jeho vystupování je povýšené, jedovaté, k zastrašení využívá tón hlasu, výraz tváře. Typy škádlení jsou například: nadávky, posměšky, slovní požadavky, hrozby, obtěžování po telefonu.

Druhým typem je vylučování ze skupiny, pro tento typ šikany se také používá termín ostrakismus nebo „vztahová“ šikana. Jedná se o společenskou manipulaci, která může probíhat otevřeně nebo skrytě. Cílem je vytvoření skupinové identity, jež se stává silným nástrojem kontroly. Jednotliví členové skupiny se neodvážejí chránit oběť, neboť dobře ví, že se agrese skupiny může obrátit i proti nim. Do ostrakismu můžeme zařadit další formy jako jsou: ukazování, civění, pošklebování, výhružné postoje, hroživá gesta (Fieldová 2009, s. 27).

Jako třetí typ šikany uvádí Fieldová (2009, s. 28, 29) fyzické napadání, kdy je agrese směřována proti slabšímu. Tuto formu šikany můžeme rozdělit na přímé (bití, plivání a kopání) a nepřímé (gesta, narážky, ničení a schovávání věcí oběti) útoky. K poslednímu typu patří obtěžování zahrnující opakované dotěrné otázky, prohlášení nebo útoky, které se týkají sexu, pohlaví, rasy či národnosti.

4 Stádia šikany

Šikana není otázkou pouze dvou účastníků – oběti a agresora, ale jde o patologické chování celé skupiny. O tomto fenoménu můžeme říci, že se jedná o závažnou poruchu vztahů skupinového organismu, který je zasažen zákeřnou nemocí. Každé poškození vzájemných vztahů ve skupině má svou vnitřní dynamiku a svůj zákonitý vývoj. Kolář stanovil pět stádií vývoje šikany, který začíná od zrodu tzv. ostrakismu a může se rozvinout až k nejzávažnějšímu pátému stádiu tzv. totalitě neboli dokonalé šikaně (Kolář 2011a, s. 45).

4.1 Ostrakismus

Termín ostrakismus je řeckého původu a znamená „střepinový soud“. V této prvotní fázi šikany se nevyskytuje šikana přímá tzn. fyzické napadání, ale mluvíme o vyčleňování oběti z kolektivu (Martínek 2009, s. 117).

„Jde o mírné, převážné psychické formy ubližování, kdy se okrajový člen necítí dobře – je neoblíben a neuznáván. Ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, dělají na jeho účet „drobné“ legrácky“ (Kolář 2011a, s. 47).

Kolář (1997, s. 32) dále uvádí, že morálka a kázeň v této skupině, kde se ostrakismus vyskytuje, bývá přijatelná a agresori jsou obyčejní kluci a holky, nikoliv osoby mající výrazné sklony k agresi. Důvodem šikany je skutečnost, že v každém kolektivu se najde jedinec (označuje se také jako beránek, černá ovce, outsider), který není u ostatních moc oblíbený a stává se obětí právě psychického ubližování. Martínek (2009, s. 117, 118) doplňuje, že agresory jsou v tomto případě více dívky než kluci. Dále uvádí tři charakteristické znaky, kterými se oběti ostrakismu projevují: zhorší se jim prospěch a schopnost soustředění, inklinují k dětem z nižších ročníků, kteří se s nimi kamarádí. Můžeme také říci, že v tomto případě není kolektiv jednotný, ne všichni se šikany přímo účastní – někteří jsou na straně oběti, další se ztotožňují s agresorem. Je zde i neutrální skupina, která o šikaně ví, ale nikterak tuto skutečnost neřeší.

4.2 Přitvrzování manipulace a výskyt fyzické agrese

Pokud ve skupině nastane nějaká krize nebo napětí (zkoušky, testy, konec roku) ostrakismus se překloupí do dalšího vývojového stupně – do druhého stádia. Tomu může zabránit pouze pedagog, který dokáže pracovat se skupinovou dynamikou. Pokud tuto situaci nezvládne vyřešit, dochází k tzv. scapegoatingu – jedná se o „*upevnění soudržnosti skupiny na účet vnitřního nepřítel – obětího beránka*“, k tomu dochází pokud ve skupině stoupne napětí a stres, začnou si agresori na obětech vybíjet své problémy nebo již zmíněný stres a napětí. V některých případech násilné činy pramení z nudy agresora nebo tyto činy provádí pouze pro zábavu, pro pobavení okolí (Kolář 2011a, s. 47, 48).

Martínek (2009, s. 120) dodává, že si agresor násilím může také kompenzovat své nízké sebevědomí, pocity neúspěchu nebo jeho nepřijetí skupinou. V tomto vývojovém stádiu se již objevuje fyzické napadání oběti – bití, kopání, dále slovní urážky, oběť posluhuje agresorovi (nošení svačiny, obouvání bot), je poškozován majetek oběti (rozlámené tužky, pomočení boty) nebo dochází k neverbálnímu vyhrožování. Oběť, která je v neustálém strachu, řeší tuto situaci záškoláctvím, útekem do nemoci (somatizace) nebo se u ní vyskytují častěji bolesti břicha nebo hlavy. V závažnějších případech dochází také k sebepoškozování oběti. Pokud budeme mluvit o rozvrstvení kolektivu, již se zde nevyskytuje neutrální jádro, část kolektivu se opět překlání na stranu agresora a zbytek na stranu oběti. Pokud je tato část velmi silná, může se zastat oběti, a tím zastavit agresivní chování.

4.3 Vytvoření jádra agresorů

V této fázi se vytváří skupina agresorů, kteří společně začínají šikanovat vyhlídlou oběť – ve většině případů se jedná o jedince, který byl již cílem ostrakismu. Můžeme zmíněnou situaci popsat takto: „*jádro útočníků je parazitním novotvarem, který začíná bujet a programově směřuje k ovládnutí celé skupiny*“ (Kolář 2011a, s. 51). Agresor má velký vliv na celý kolektiv, objevuje se tzv. pyramida šikanování, buď se členové přidávají na stranu šikanujících, nebo též pocítí násilnické výpady agresorů. Na nejvyšším místě této pyramidy se samozřejmě nacházejí agresori, kteří mají pod sebou ostatní žáky a na jejím dně se nacházejí oběti, které zažívají mnohdy stupňující se

fyzickou agresi a psychickou manipulaci. Oběť se začíná stranit kolektivu, vyhledává přítomnost dospělé osoby, hlavně z důvodu velkého strachu z agresorů. Můžeme říci, že toto vývojové stádium šikany je určitým přelomem, protože šikanující si moc dobře uvědomují, co dělají, jaké utrpení obětí způsobují. Hlavně také ví, že pokud budou tyto činy odhaleny, budou potrestáni. Proto závažné formy šikanování, probíhají skrytě a jejich odhalení, vyšetřování a náprava celého kolektivu je velmi náročná. Ještě zde zmíníme některé typické způsoby agrese: oběť nesmí chodit s ostatními, musí dělat práci za agresory, je jí pliváno a močeno do jídla, je bita do obličeje, břicha nebo škrcena (Martínek 2009, s. 122–124).

4.4 Přijetí normy agresorů

Jestliže předchozí stádium nebude řešeno ze strany pedagogů, dochází k tomu, že se podle norem šikanujících začínají chovat i ostatní členové kolektivu. Díky tomu se skupina proměňuje, agrese a násilí se objevuje i u dětí, kteří byly v předchozích fázích na straně oběti nebo v neutrálním jádru skupiny (Kolář 2011a, s. 51). Velkým problémem je, že se oběť stává do jisté míry závislá na šikanování, přijímá ji jako normu, nebrání se a v některých případech dokonce začne vzhlížet k agresorovi. Důvodem tohoto chování je psychika oběti, která je značně narušená. Mohou se také vyskytnout i známky posttraumatické stresové poruchy. Můžeme říci, že v tomto stádiu šikany je agresor úplně závislý na násilném chování, které mu přináší velké uspokojení a radost, protože se mu líbí pocit nadřazenosti a že z něj má oběť strach. Opět uvedeme některé příklady šikany: oběť je věšena, škrcena, pálena, je jí vyhrožováno zbraní, zabitím (Martínek 2009, s. 125).

4.5 Totalita neboli dokonalá šikana

Kolář (1997, s. 36, 37) udává, že v posledním stádiu přijímají nebo uznávají stanovené normy agresorů všichni, popřípadě skoro všichni členové dané skupiny a nastává tzv. stádium vykořisťování. Znamená to, že dochází k rozdělení skupiny na „otrokáře“ a na „otroky“. Kdy se agrese výrazně stupňuje a dochází k jejímu neustálému opakování, oběti se stávají více závislé na šikanování a zvyšuje se i ochota udělat vše, co šikanující chtějí – toto stádium se nazývá Stokholmský syndrom. Zároveň s tím se jejich psychika výrazně zhoršuje, začínají tuto extrémní situaci řešit

neomluvenou absencí, somatizací, opouští školu a v těch nejzávažnějších případech se pokusí o sebevraždu. Zmíněné vývojové stádium je spíše charakteristické pro prostředí věznic, kasáren, výchovných ústavů, ale v mírnější formě se objevuje i na školách.

5 Hlavní účastníci šikany

V případě šikany nemůžeme jednoznačně stanovit, kdo z dětí bude agresor a kdo oběť, sice některé děti mají větší předpoklady, že na nich bude častěji páčeno násilím nebo naopak budou patřit k násilníkům. Na skutečnost, zda se dítě zařadí do jedné z těchto skupin, může mít vliv například výchova v rodině, genetické dispozice nebo nějaká odlišnost od ostatních či hendikep. Ani nelze říci, že šikana má pouze dva aktéry – oběť a agresora. Toto patologické chování vždy zasáhne větší množství lidí, kteří se šikany nemusí přímo účastnit. Největší problémy s vyrovnáním se s následky šikany má samozřejmě samotná oběť, ale také její rodina a blízcí příbuzní. Nemůžeme opomenout ani rodiče agresora, spolužáky, pedagogické pracovníky a školu. Účastníky šikany se mohou stát chlapci i dívky, obě pohlaví se dopouští šikany rovným dílem.

5.1 Agresor

Za agresora považujeme osobu, která se aktivně podílí na šikaně, buď ji začíná nebo je jejím iniciátorem. „*Existují děti, které se s psychopatickými sklony rodí, většina agresorů se násilnickému, agresivnímu chování učí od svých vzorů ve škole a doma. Vyrůstají v nešťastných, dysfunkčních nebo neúplných rodinách, v nichž jsou láska, přijetí a úcta skryté či podmíněné*“ (Fieldová 2009, s. 60).

Martínek (2009, s. 136–138) během své praxe dospěl k závěru, že příčina agresivity u dětí vždy vychází z rodiny. Zmiňuje čtyři typy agresorů:

1. Agresor hrubý, fyzický – tento jedinec využívá své síly, jeho intelekt je v pásmu lehké subnormy, oběti často mlátí, pálí a škrtí. Jeho výchova je tvrdá, za prohřešky je necitelně a tvrdě trestán.

2. Agresor jemný, kultivovaný – zmíněný typ se chová k dospělým osobám velmi slušně, bývá hvězdou třídy. Násilí nepáchá sám, stojí vždy v pozadí a udílí

příkazy, v tomto případě se jedná o zákeřné násilí. Výchova tohoto dítěte je velice tvrdá, musí plnit příkazy rodičů, je pod neustálým dohledem.

3. Agresor srandista – má příjemné vystupování, je samá legrace, nemá žádnou zodpovědnost a starosti. Páchané násilí hájí slovy: „Vždyť to byla jenom sranda“. Pochází z rodiny, kde hranice jsou nejasné a výchova je volnomyšlenkářská.

4. Agresor spouštějící ekonomickou šikanu – jedná se o dítě, kde ho rodiče zahrnují materiálními věcmi, nejnovějšími technickými vymoženostmi, módou, majetek slouží k rozdělení třídy na majetné a nemajetné.

Říčan a Janošová (2010, s.54, 55) uvádějí další typické vlastnosti agresora: je dominantní, panovačný, rád ovládá druhé, krutý, zlomyslný, chybí mu empatie, mívá často slabší prospěch, malé sebevědomí.

5.2 Oběť

Obětí šikany se může stát jakékoliv dítě, na rozdíl od agresora je poškozeno, velmi často dlouhodobě nebo v některých případech i trvale, jeho psychické a fyzické zdraví. Závažnost tohoto poškození záleží na zákeřnosti, brutalitě a délce trvání šikanování. Do jaké míry zmíněné patologické chování zasáhne dítě, závisí také na míře jeho obranyschopnosti. Při nejzávažnějších formách šikany dochází k ohrožení života oběti, neboť je pod stálým a velkým psychickým tlakem, proto jako únik z této pro ni neřešitelné situace volí sebevraždu (Kolář 2001, s. 100).

5.2.1 Typologie obětí

Kolář (2001, s. 87–89) uvádí, že nejčastější obětí šikany se stávají děti, které neumí skrývat svoji bojácnost a zranitelnost. Určitou roli sehrává i jejich vrozená, oslabená schopnost reagovat na zátěžové situace. V těchto situacích na rozdíl od agresorů propadají panice, ztrácejí hlavu, trpí výčitkami svědomí a mají velkou sebekritičnost.

Podle Koláře (2011, s. 141–145) existují čtyři typy obětí, u nichž specifické osobní charakteristiky zvyšují riziko šikany. Prvním typem jsou oběti „slabé“ s tělesným a psychickým handicapem. Patří sem děti, které mají menší fyzickou sílu, trpí obezitou

nebo neohrabaností, ale také mají určité odlišnosti ve vzhledu (např. jizvy v obličeji). Jako psychický handicap můžeme uvést hyperaktivitu s poruchou pozornosti (ADHD), specifické poruchy učení (dyslexie, dysgrafie), nebo se jedná o mentálně slabší jedince. Druhým typem jsou oběti „silné“ a nahodilé, na něž se agresor zaměřuje například kvůli vyčerpání po dlouhé nemoci. Příčinou také mohou být depresivní stavy nebo nižší socioekonomické postavení rodičů. Specifickým typem jsou „deviantní“ a nekonformní oběti lišící se nějakým způsobem od skupinové normy. Může se jednat o děti nadané, odlišující se zevnějškem a barvou pleti. Typické oběti šikany jsou uváděny jako poslední typ, jedná se například o děti izolované, neprůbojné a nemající žádné kamarády.

5.2.2 Následky šikanování u oběti

Šikana ohrožuje nejen fyzický a emocionální vývoj dítěte, zároveň má negativní vliv na jeho výkon ve škole – zhoršuje se školní prospěch a objevuje se záškoláctví. Proto je důležité řešit šikanu na školách ještě dříve, než se v tomto prostředí objeví a rozšíří. Existuje několik způsobů, jak zajistit ve škole bezpečí dětí a pedagogů. Jedná se o rychlé posouzení šikany, zapojení rodičů a dětí do tohoto problému, vytvoření zásad, pravidel a zajištění bezpečného prostředí. Dále je také nutné neustále vzdělávat studenty a zaměstnance školy (Stopbullying 2012).

Jak jsme již zmínili následky šikany jsou pro dítě velmi závažné, v mnohých případech přetrvávají po celý život. O tom jak velké budou záleží hlavně na jeho osobnosti, ale také na pomoci ze strany rodičů, odborníků (psycholog, psychiatr) nebo školy. Pro oběť je nejhorší, jestliže dojde k jejímu zlomení, zničení její identity a nastolení pocitu bezmocnosti, poddajnosti a věrnosti k šikanujícímu (Kolář 1997, s. 68).

Fieldová (2009, s. 65–69) ve své publikaci popisuje okamžité následky šikany, které jsou zřejmé již v prvních momentech trýznění oběti. Zejména je to patrné v jejím chování a mluvení, kdy se oběť neprojevuje jako šťastné a normální dítě. Zároveň zmiňuje i dlouhodobé důsledky tohoto patologického chování, a to fyzické (modřiny, škrábance), intelektuální (zhoršení koncentrace a prospěchu, absence), sociální (omezení sociálních schopností) a citové důsledky (nedokáže se chovat uvolněně, mluví tiše a rychle). Kadlečková píše, že vystavením trvalému, bolestivému, emočnímu tlaku

a tzv. subtilnímu násilí (tzn. izolace, ponižování, nadávky) má zcela jistě negativní vliv na osobní vývoj jedince. Prožívání negativních zážitků oběti postupně vedou k přetížení a vyčerpání nervové soustavy a vyskytují se u nich neurózy nebo psychosomatické potíže (Kadlečková 2005).

Pokud budeme mluvit o obětech čtvrtého a pátého stupně šikanování jsou následky velmi závažné a dopadají na celou osobnost jedince. Při dlouhodobé šikaně je oběť ve většině případech psychicky zhroutí, začíná mít velké obavy ze zabití. V nejzávažnějších a nejbrutálnějších případech řeší vzniklou situaci sebevraždou (Kolář 1997, s. 68).

Bohužel následky šikany mohou přetrvávat až do dospělosti, na vině je zejména malé sebevědomí a společenská izolace jedince. Tyto problémy se projeví hlavně ve vztazích a v zaměstnání (Fieldová 2009, s. 71).

5.3 Ostatní aktéři šikany

Jak jsme se již zmínili, rodina má velký vliv na tom, zda dítě bude aktivním nebo pasivním aktérem šikany. Nyní se zaměříme na období, kdy šikana již probíhá. Pro rodiny agresorů je typické jejich nevědomost, že jejich dítě si vybíjí agresi na ostatních členech skupiny. Pokud se činy jejich dětí odhalí, mají sklony danou věc zjednodušovat jako pouhou klukovinu, děti se všemocně zastávají a obviňují oběť, že si vše vymyslela nebo měla vše vyprovokovat.

Rodiče obětí ve většině případu o šikaně ví, dítě se jim buď svěří, nebo má typické příznaky oběti. Avšak se dostávají do pozice, kdy dítě nechce, aby jakkoliv zasáhli, ať ze strachu o svůj život nebo nechtějí ukázat svoji zranitelnost (Říčan, aj. 2010, s. 68–70). Kolář ještě doplňuje, že mnohdy sami rodiče nechtějí šikanu vyšetřovat, ze strachu o své dítě a raději volí přestup na jinou školu. V nejzávažnějších případech dochází k tomu, že rodiče dítě izolují, přeruší veškerý kontakt, a tím zabrání vyšetřování šikany. Jen málo rodičů podá na agresora trestní oznámení na policii (Kolář 1997, s. 85).

Dalším účastníkem šikany se může stát také pedagog, který má sice vytvářet pozitivní třídní klima a nastavit určitý řád, ale zároveň může přispět k rozvoji

patologického chování tím, že kritizuje oběť šikany nebo známky šikany přehlíží. Může se také u něj objevit skrytá, nevědomá sympatie s agresorem (Říčan, aj. 2010, s. 68–70).

5.4 Aktéři šikany podle pohlaví

Šikanujícími se stávají jak dívky, tak chlapci a u obou pohlaví existuje riziko, že se stane obětí. Samozřejmě jsou mezi oběma pohlavími rozdíly, které se týkají toho, na jakou cílovou skupinu obětí se více zaměřují nebo jaké formy šikany spíše využívají. Je prokázáno, že oběťmi šikany se více stávají děvčata než chlapci. Důvodem může být skutečnost, že dívky jsou šikanovány jak ze strany chlapců, tak zároveň i ze strany dívek (Kolář 2011a, s. 80). Dívky se zpravidla zaměřují při šikanování na jiná děvčata, většinou se stmelují do menších, přátelských skupin. V jejich podání jde spíše o škádlení nebo nepřímé šikanování (ponižování, zlovolné pomluvy, vylučování ze skupiny), fyzické násilí nenabývá takových dimenzí jako je tomu u chlapců (Fieldová 2009, s. 30).

Olweus však zdůrazňuje, že rozdíly mezi pohlavími jsou všeobecné, také dívky v některých případech jsou fyzicky napadány, zatímco chlapci jsou mezi sebou oběťmi slovní agrese. Poukazuje i na zneklidňující trend, kdy dívky agresivně a velmi brutálně napadají jiné dívky, v některých případech tato šikana skončila i smrtí oběti. Důvodem tohoto znepokojivého trendu může být například, že si dívky pomocí agrese udržují své postavení ve skupině nebo nárůst agrese u ženských mediálních vzorů (Olweus in Elliott 2002, s. 3). Kolář (2011a, s. 81, 82) doplňuje, že dívky spíše volí nepřímou a přímou slovní agresi. Charakteristické pro dívčí šikanu je skrytá sociální agrese ničící přátelské vztahy oběti a izoluje ji, proto tento druh šikany probíhá skrytě a je těžko odhalitelný. Dalším typickým znakem je, že se šikana děje v rámci kamarádských vztahů, mnohdy dochází k náklonnosti či závislosti oběti na šikanujícím.

Šikana u dívek nabývá morálně odpornějších podob než tomu je u chlapců, zároveň se vyskytuje rafinovanější ponižování, které může mít také sexuální podtexty (Jedlička – Kořa in Bendl 2003, s. 45). Šikana u chlapců má tři odlišnosti oproti dívčí šikaně. Chlapci ve většině případů používají přímou, fyzickou agresi. Pro chlapeckou šikanu je typické, že oběť se stává jedincem, kteří nepatří do okruhu přátel agresora a nedochází často k závislosti mezi agresorem a obětí (Kolář 2011a, s. 81, 82).

6 Šikana u dětí předškolního věku

Jak jsme již uvedli výzkum šikany na základních školách prokázal, že tento fenomén se stává epidemií. Bohužel zatím v mateřských školách podobná celonárodní studie nebyla uskutečněna, ale z praxe pedagogů je zřejmé, že se již nesetkávají ve školkách jenom s prvky šikany, ale také se tam vyskytují počáteční stádia zmiňovaného patologického chování.

Česká školní inspekce se ve svém šetření v roce 2011 zaměřila na zjišťování výskytů řešených případů rizikového chování v mateřských školách, které během průzkumu navštívila. Výsledky zveřejnila ve Výroční zprávě za školní rok 2010/2011. Česká školní inspekce zjistila 515 případů rizikového chování, které se vyskytly ve 421 navštívených mateřských školách. Šikana se podle šetření vyskytla ve 39 případech, bohužel již není uvedeno jaké formy šikanování se v mateřských školách vyskytly a jakým způsobem byly dále řešeny. Závěry šetření také potvrdily teorii o zvyšujícím se výskytu agrese dětí vůči pedagogům, z celkového počtu se jednalo o 254 případů, proto Česká školní inspekce doporučila věnovat této oblasti zvýšenou pozornost (Česká školní inspekce 2012, s. 15).

6.1 Specifika předškolního věku

„Období označované jako „předškolní věk je charakterizováno na svém začátku právě první společenskou emancipací dítěte a na svém konci pak druhým výrazným krokem do společnosti, totiž nástupem do školy“ (Matějček 2005, s. 138). Jedná se tedy o období mezi třetím až šestým rokem věku dítěte.

V této etapě si dítě ustálí vlastní pozici ve světě, a to diferenciací vztahu ke světu. Objevuje se u něj fantazijní zpracovávání informací, intuitivní uvažování, které není zatím usměrňováno logickým myšlením. Nadále u dětí přetrvává egocentrismus mající vliv na uvažování a komunikaci. Dítě se také projevuje zvýšenou iniciativou, kdy má velkou potřebu dokázat, vytvořit a zkusit si velké množství věcí. (Vágnerová 2007, s. 78). Pokud budeme mluvit o motorickém vývoji, tak u předškolních dětí dochází k jeho neustálému zdokonalování, zlepšují svou pohybovou koordinaci a hbitost. Také stále procvičují svou zručnost, zejména při hrách a kresbě (Langmeier, aj. 2006, s. 88).

V tomto období je pro dítě velmi důležitá hra a hraní, díky níž se dítě vyrovnává s realitou, symbolicky mu pomáhá splnit si své přání a sny. Při hře může jednat dle vlastních představ a přizpůsobovat si realitu ke svému obrazu. Zároveň si prostřednictvím her procvičuje budoucí sociální role, jak pozitivní, tak bohužel i negativní (Vágnerová 2007, s. 85). Matějček zvláště upozorňuje na skutečnost, že zdrojem poznatků a inspirací při hrách dětí jsou hlavně jejich rodiče, proto v nich lze objevit projevy, postoje, ale i zlovyky a nevhodné chování rodičů (Matějček 2005, s. 155).

Další nedílnou součástí předškolního věku jsou pohádky, které učí děti pomáhat druhým, chránit slabé, vede je k opatrnosti a poslušnosti, vytrvalosti a statečnosti. Vágnerová (2007, s. 85) uvádí, že prostřednictvím pohádek se dítě naučí lépe chápat fungování reálného světa, dále pomáhají vymezit jeho identitu a uspokojují potřebu se identifikovat s hrdinou.

6.1.1 Zvláštnosti psychiky dětí předškolního věku

Plevová (2005, s. 77) napsala, že osobnost jedince se projevuje prostřednictvím prožívání a chování. Zejména u předškolních dětí dochází k souladu právě mezi zmíněným prožíváním a chováním. Proto u dětí můžeme pozorovat, že pokud prožívají určité negativní nebo pozitivní emoce, projeví se to na jejich chování. Negativní emoce, jako strach, napětí, dávají najevo spíše nonverbálně, například výrazem ve tváři, způsobem hraní. Což znamená, že u dětí dochází k převaze expresivního chování oproti adaptivnímu. Jedinečné u dětí je jejich nepředstíraná radost a autentičnost. Jako další zvláštnost dětské psychiky uvádí větší sugestibilitu, můžeme ji vysvětlit jako „*přístupnost duševnímu vlivu druhého*“. Je prokázáno, že čím je nižší věk dítěte, tím se stává více sugestibilnější. „*Sugescí převzatý obraz, myšlenka nebo představa o nějaké skutečnosti nebo také o sobě samém (o své povaze, o svých přáních, chování), má zvláštní sílu, pomocí které se převzaté prosazuje v prožívání, chování i fyziologii dítěte.*“ To vše může mít na dítě i neblahý vliv, protože právě nedostatek zkušeností může způsobit, že dítě své názory mění pokud se nachází pod vlivem někoho silnějšího.

6.1.2 Socializace předškolního dítěte

„Lidské vztahy jsou pramenem, ze kterého dítě uspokojuje svoje citové a sociální potřeby (potřebu životní jistoty, potřebu pozitivní identity); zároveň jsou zdrojem sociálního učení (osvojování sociálních dovedností)“ (Bednářová, aj. 2007, s. 54).

Pro předškolní dítě je stále nejvýznamnějším a nejdůležitějším prostředím rodina, která je pro něj zdrojem jistoty a bezpečí. Langmeier a Krejčířová (2006, s. 93, 94) dále uvádějí, že rodina také zajišťuje primární socializaci, tou rozumíme uvedení dítěte do společnosti ostatních lidí. Předškolní děti se musí ve větší míře podříditi sociálnímu tlaku, musí své chování více uzpůsobit normám společnosti. Proto dochází ke změně, kdy dítě přechází z období shovívavosti, kdy je mu dovoleno téměř vše, do období socializace. Autoři dále popisují tři vývojové aspekty socializačního procesu, které jsou typické pro zmíněný věk:

1. Vývoj sociální reaktivity – jedná se o vývoj bohatě emočních vztahů k lidem, které jsou v bližším i vzdálenějším společenském okolí.
2. Vývoj sociálních kontrol a hodnotových orientací – jde o vývoj norem, které si dítě utváří na základě příkazů a zákazů dospělých, poté je přijímá za své normy.
3. Osvojení sociálních rolí – dítě si osvojuje takové vzorce chování a postoje, které jsou od nich očekávány ostatními členy společnosti.

Součástí emočního vývoje dítěte je také vývoj sebepojetí, seberegulace a socializace emočního prožívání. Dítě dokáže ovládat své pocity, umí se lépe vyjádřit, rozumí pocitům vlastním i ostatních lidí a objevuje se u něj empatie (Langmeier, aj. 2006, s. 96, 97). Vágnerová (2007, s. 89) uvádí další typické způsoby emočního prožívání dětí v předškolním věku. Jedná se o vztek a zlost, které sice již nejsou tak časté a to z důvodu, že děti lépe chápají příčiny vzniku nepříjemných situací a jejich nezbytnost. Podrážděné a zlostné reakce se vyskytují hlavně při kontaktu s vrstevníky nebo při nahromadění příkazů a zákazů a to zejména, pokud dochází k frustraci dítěte, nebo dojde k selhání jeho ještě nerozvinuté kontroly emočních projevů.

Ke vzniku teorie mysli dochází mezi 3. a 5. rokem, kdy si dítě uvědomuje, že pocity, které člověk právě prožívá závisí hlavně na tom, jak jedinec situaci rozumí a pokud se někdo jiný dostane do té samé situace, může to vzbudit úplně jiné pocity. Dítě ve čtyřech letech zvládne odhadnout možnou emoční reakci ostatních jedinců na vzniklou situaci. U předškolních dětí také dochází k rozlišení mezi chováním a vnitřními stavy, které zmíněné chování řídí. Ale předpokládá, že myšlenky a pocity se přímo projevují v chování – tzn. že z chování můžeme jednoznačně stanovit vnitřní stav jedince (Langmeier, aj. 2006, s. 96, 97).

Dítěti v předškolním věku nestačí pouze podmínky, které mu nabízí rodina, touží po společnosti ostatních dětí, respektive o kontakt s dalšími sociálními skupinami. Vágnerová ve své publikaci napsala, že pokud dítě začne být ve styku i s dalšími sociálními skupinami (vrstevníci, mateřská škola) získává jiné kognitivní a afektivní zkušenosti než v tomu bylo v rodině. Tyto zkušenosti jsou velmi důležité pro jeho další vývoj. Také začíná uplatňovat získané sociální dovednosti, které si osvojilo v rodině, při styku s vrstevníky nebo jinými dospělými. Pokud si dítě osvojí špatné způsoby chování, bude mít problém při navazování a udržování vztahů s ostatními jedinci. Tyto problémy mohou posílit jeho nejistotu a tendenci reagovat nepřiměřeně až agresivně (Vágnerová 2007, s. 92).

Zmíníme se o vrstevnické skupině, do které chce dítě patřit a která mu nabízí společné hry, činnosti, spolupráci, společně strávený volný čas a rozvíjí schopnost prožívat negativní i pozitivní emoce, prostřednictvím toho vzniká pozdější přátelství (Matějček in Hoskovicová 2006, s. 32). Díky vrstevnické skupině získává nejen nové zkušenosti a uspokojuje své potřeby, ale naučí se ovládat pocity lítosti, zklamání, zvládat konflikty a projevy solidarity. Dále se učí orientovat ve skupinové hře, tím rozvíjí spolupráci, součinnost a soupeření s ostatními, díky tomu si posilují svou sebedůvěru (Matějček in Vágnerová 2007, s. 101).

6.2 Rozpoznání šikany v mateřských školách

Rozpoznat šikanu je velmi složité a to hlavně z důvodu, že žádný odborník na tuto problematiku doposud nestanovil přesnou definici, která by stanovila hranici mezi šikanou a škádlením. Tato hranice není přesně vymezená a jednoznačná. Proto je

nejtěžší rozlišit, zda se jedná o pouhé škádlení nebo o pravou šikanu, ať už přímou nebo nepřímou. Nejčastěji se s tímto problémem setkávají pedagogové v mateřských školách. Velmi záleží na pedagogickém pracovníkovi, jak danou situaci vyhodnotí, a jak bude dále pokračovat ve vyšetřování a nápravě šikany. Můžeme říci, že škádlení patří k rovnocenným, kamarádkým nebo partnerským vztahům. Je chápáno jako projev kamarádství a přátelství. Škádlením může být žertování, popichování, zlobení za účelem dobré nálady. V tomto případě není nikdo vítěz a ani poražený (Kolář 2011c, s. 8).

Zde se více zaměříme na rozdíly mezi škádlením a šikanováním. Při škádlení se předpokládá, že se bude jednat o legraci na obou stranách, ale pokud škádlení přeroste v ubližování, pak by si měl iniciátor škádlení uvědomit, že někoho zraňuje, měl by projevit lítost, omluvit se a ihned přestat v jeho počínání. Jestliže se dítěti škádlení nelíbí a dá to jasně najevo, musí aktér jeho požadavku vyhovět, jinak porušuje práva druhého člověka. A protože naše práva končí tam, kde začínají práva druhého, blíží se tato situace hodně k šikaně (Kolář 2011c, s. 7). Pokud by se jednalo o šikanu, agresor by zcela jistě nepociťoval lítost nad svojí obětí, spíše by mu způsobovala daná činnost určité uspokojení a radost. Šikana je hodně specifická tím, že agresor svoje útoky opakuje a mnohdy stupňuje i brutalitu. Jeho cílem je oběti ublížit nebo ji ponížit.

Kolář (2011c, s. 7–9) uvádí, že škádlení může být také nepříjemné a může způsobovat bolest, ale v žádném případě není jednostranné, není tady žádná převaha síly – jedná se o rovnoprávnost účastníků, neobjevuje se bezmoc, strach ani stud. Motivem škádlení je náklonnost k druhému, sblížení a seznamování. Škádlením se může odbourat napětí ve třídě, navozuje se tím uvolněná a pohodová atmosféra v kolektivu. Jestliže se někomu daná činnost nelíbí, může se začít bránit, škádlení opřevovat nebo ho ihned ukončit. Dítě je většinou po škádlení uvolněné, radostné a v úplné pohodě. Samozřejmě, že může být i rozhněvané, skleslé a vzrušené. Ale následky škádlení nejsou tak závažné jako je tomu u šikany. Oběti tohoto fenoménu se mnohdy potýkají s psychickými problémy po celý život, kdy je trápí noční můry, mají problémy s navazováním nových vztahů.

6.3 Typy šikany u dětí předškolního věku

Nejčastěji se můžeme v mateřských školách setkat s tzv. prvky šikanování. Kolář (2011a, s. 75) tento pojem popisuje jako chování, které hraničí se šikanováním a zároveň je jeho předstupněm. Prvky šikanování se hodně blíží k šikaně, protože vždy dochází k porušování práv ostatních. Ze strany agresora se pokaždé jedná o úmysl ublížit, a to fyzicky nebo psychicky. Agresor si vybírá oběť, která je fyzicky, psychicky nebo mentálně slabší než je on sám. Objevuje se u něj také radost z jeho nadvlády a z trýznění oběti. Na rozdíl od šikany postrádáme u prvků šikanování dlouhodobost a systematickosti. Bohužel problémem se může stát skutečnost, že prvky šikanování se mohou v krátké době přeměnit ve skutečnou šikanu.

Dále zmiňuje další nebezpečí, které může nastat, jedná se o tzv. instrumentální agresi. Dochází k ní, pokud si dítě násilím vymůže hračku nebo výhodu, tím dochází k emoční agresi. Pro kterou je rovněž typické, že agresor má radost ze své převahy nad obětí a zároveň nad jejím utrpením. Tyto negativní zkušenosti mohou ovlivnit další vývoj oběti (Kolář 2011a, s. 75).

V mateřských školách se kromě prvků šikanování vyskytují také počáteční stadia šikany, což znamená, že v tomto prostředí se můžeme setkat se skutečnou šikanou. Můžeme konstatovat, že kořeny a mechanismus tohoto fenoménu jsou stejné jako u šikany na základních školách. Jsou však určité rozdíly, které jsou zřejmé jen na vnější úrovni. Oproti základním školám se zde objevuje agrese a násilí mající menší intenzitu a nižší účinnost manipulace s obětí a šikana není tolik propracovaná. Přestože děti v mateřských školách ještě ulpívají na pedagogích, objevuje se i zde skupinová dynamika mající své zákonitosti. U dětí předškolního věku se objevují zejména tyto stadia šikany: ostrakismus, přitvrzování manipulace, výskyt fyzické agrese a vytvoření jádra agresorů. Pokud dojde k vytvoření jádra agresorů, dochází k jejich spolupráci a k opakovanému ubližování vybraných jedinců. Popsané chování však není přijmuto všemi dětmi v kolektivu (Kolář 2011c, s. 13).

6.4 Prevence šikany u předškolních dětí

V dnešní době se více vyskytují případy agrese a násilí objevující se již v mateřských školách, proto by prevence měla být směřována zejména na děti

v předškolním a raném školním věku. Protože předškolní věk je vývojové období, kdy dítě vospívá spoleěensky, intelektově, citově, tělesně a pohybově (Matějček 2005, s. 139).

S tím souhlasí i Kramulová (2007, s. 12) a doplňuje, že vnímavost a „tvárnost“ právě těchto dětí je zároveň výhodou z hlediska preventivních programů, her a aktivit, při nichž děti získávají žádoucí vzory chování. Kromě toho se mohou vcítit do pocitů toho, komu je ubližováno. Pokud chceme v mateřských školách nenásilně zahájit program proti agresii, musíme do denních činností zařadit aktivity, které podporují spolupráci mezi dětmi, při nichž není zcela jasné, kdo je poražený a kdo vítěz. K tomuto účelu lze také využít pohádky. Na chování hlavních hrdinů se může demonstrovat dobré a zlé chování, a poté o tom s dětmi diskutovat. Můžeme tady uvést příklad pohádky, která byla zpracována právě pro tyto účely – jedná se o dramatizaci pohádky o žabce a ježkovi, kterou napsaly speciální pedagožky Králíčková a Zilcherová.

Podle psycholožky Halíkové je důležitou aktivitou v mateřské škole také volná hra, která umožňuje učitelkám vytvořit si obraz o kolektivním chování dětí. Dále ukáže, kdo má jakou roli v kolektivu, kdo je ve třídě vůdce, kdo má větší sklony k agresii a kdo se snaží prosadit za každou cenu. Díky ní můžeme také odhalit případy, kdy se dítě více straní kolektivu nebo se neúčastní některých her. Příčinou tohoto chování může být předstupuň šikany tzv. ostrakismus. Kdy děti dávají verbálně nebo fyzicky jedinci najevo, že není při hře žádaným. Důležité je, aby učitelka v tomto případě správně zasáhla, tím dává ostrčenému dítěti najevo, že má v ní oporu. Dále dodává, že je potřebné ihned po odhalení šikany začít pracovat s celou třídou. Zároveň by se měly do denního programu zařadit i řízené činnosti, při nichž jsou jasné nastavena pravidla vzájemných vztahů. Pokud se tyto případy šikany budou přehlížet a nebudou se „léčit“ již v jejich počátcích, bude se toto nevhodné chování upevňovat a stupňovat (Halíková in Kramulová 2012, s. 16, 17). K tomu dodává Kolář: *„Jakmile se člověk naučí prožívat utrpení bližního libě, už to nikdy nezapomene, podobně jako jízdu na kole nebo plavání“* (Kolář in Kramulová 2012, s. 16).

6.5 Řešení šikany u předškolních dětí

Největším problémem pedagogů je odhalit a identifikovat šikanu, proto je důležité znát dobře diagnostiku tohoto chování. Kolář (2011c, s. 10,11) popisuje čtyři problémy, které ztěžují právě zmíněné odhalení agrese:

- Šikana vyvolává strach a spouští masivní obrany. Proto pedagog má být připraven na případy, kdy informace o možné šikaně v kolektivu vzbudí u dětí obavy a strach, zároveň se objeví masivní obrana – bagatelizace, popírání nebo očerňování oběti.
- Šikana je skrytá a nepřístupná. Při vyšetřování šikany může nastat situace, že všichni přímí i nepřímí účastníci brání odhalení šikany z nejrůznějších důvodů a pohnutek. I sama oběť zjevnou šikanu může označovat za pouhou legraci nebo může vypovídat ve prospěch agresora.
- Hranice mezi šikanováním a škádlením není ostrá. Dalším problémem je právně rozlišit, zda se jedná o šikanu nebo škádlení, protože hranice mezi nimi není jednoznačná.
- Mezi „čistým“ šikanováním a „čistým“ škádlením existuje širší spektrum dalšího chování. Proto diagnostika musí být více preciznější. Kolář ve své praxi využívá následující škálu chování: laskavé škádlení – divoké škádlení – neobratné a nepříjemné škádlení – agresivní bolestivé škádlení – prvky šikanování – vyšší stádia šikanování. (Kolář 2011c, s. 10,11).

Jestliže se na pedagoga v mateřské škole obrátí rodič trýzněného dítěte je důležité, aby učitel dodržel správný postup při vyšetřování možné šikany. Zejména důležité je, aby tuto situaci braly obě strany velmi vážně, rozhovor by měl probíhat o samotě, bez velkých emocí a neměly by se dělat ukvapené závěry. Podstatné je nepřerušit komunikaci s rodiči, snažit se je informovat o nových poznatcích a krocích, které budou dále následovat. Po rozhovoru s rodiči by mělo následovat odborné šetření, které bude provádět sám pedagog nebo požádá o pomoc odborníka například ze Speciálně pedagogického centra nebo z Pedagogicko-psychologické poradny. Jestliže se prokáže přítomnost šikany, je nezbytné stanovit její stádium a formu. Diagnostika

dané situace musí probíhat skrytě, aby o tom nikdo z dětí nevěděl, zároveň se tím chrání oběť. Následně by si měl pedagog promluvit o samotě s obětí, podpořit ji a snažit se zmapovat co, kdy, kde a jak se stalo a kdo se toho účastnil. Dále by se měl snažit o zajištění co nejvíce svědků, prodiskutovat s nimi danou situaci – vše by mělo probíhat bez vědomí ostatních dětí. Šetření by mělo být doplněno o pozorování dětí při jejich denním režimu – řízených činnostech, volných hrách, při procházkách, to může pomoci odhalit agresora popřípadě i jiné oběti.

Vždy při vyšetřování šikany jako poslední krok následuje rozhovor s dětmi, které trýzní ostatní, pokud by se nedodržel tento postup, mohlo by dojít ke zhoršení dané situace. Jestliže je vše zmapováno, musí pedagog zvolit nejvhodnější metodu nápravy tohoto patologického chování, metody lze dle situace kombinovat (Kolář 2011b, s. 15).

6.6 Náprava šikany u dětí předškolního věku

Náprava šikany u předškolních dětí je méně náročná než tomu je u dětí na základních školách. Příčinu můžeme hledat v tom, že jejich agrese není promyšlená a je většinou náladová. Avšak při léčbě šikany v tomto prostředí musíme postupovat velmi obezřetně a podle „bezpečného“ metodického postupu. Podstatné je mít vše dopředu promyšlené a naplánované, mít i náhradní varianty řešení pokud by nastal nějaký problém. Důležité je neopomenout fakt, že jedna chyba v celém řetězci nápravných kroků šikanování může znehodnotit celou naši snahu (Kolář 2011a, s. 15).

Metody náprav šikanování v mateřských školách:

1. Rozhovor s agresorem. K tomu se může použít výchovný opatření fungující v mateřské škole. Jedná se například o srdíčka, které děti dostávají za správné chování, nebo naopak za nesprávné chování obdrží „mračouna“. Je velmi vhodné vycházet z již využívaného systému.
2. Zavedení ochranného režimu oběti. Šikanované dítě je nutné ochránit po celou dobu vyšetřování. V lehčích případech se zavede zvýšený dozor zúčastněných dětí, v závažnějších případech je nutné oběť a agresora od sebe oddělit (Kolář 2011a, s. 15).

3. Práce se skupinou. Po vyšetření šikany je nutné pracovat s celou skupinou dětí. Kolář (2011, s. 184) uvádí, že nejlepší prevencí tohoto fenoménu je neustále vytvářet kamarádské a bezpečné vztahy ve skupině. Dále lze využít preventivní program, jehož prostřednictvím děti získají vhodné vzory chování a mohou se vcítit do pocitů oběti. K tomuto lze použít aktivity, které podporují vzájemnou spolupráci. Můžeme použít příběhy a pohádky, popřípadě jejich dramatizaci (Kolář 2011 a, s. 15).
4. Rozhovor s rodiči dítěte, které ubližuje. Stejně jako rozhovor s agresorem necháváme rozhovor s rodiči až tehdy, je-li situace zmapovaná. Důležité je docílit toho, aby spolupracovali. Nejvíce problémů může nastat, pokud rozhovor mezi rodičem agresora a oběti povede sama mateřská škola. Může to vést k velmi dramatickým situacím během diskuse, kdy dochází až k rozvrácení kamarádských vztahů mezi rodiči (Kolář 2011a, s. 15).

Empirická část

Hlavním tématem bakalářské práce je šikana vyskytující se ve školském prostředí, zejména pak v mateřských školách. Ve výše uvedeném textu byla popsána teorie k danému tématu, zvláště pak specifika šikany u dětí předškolního věku.

Empirická část obsahuje průzkum zabývající se šikanou v mateřských školách, konkrétně v okrese Mladá Boleslav ve Středočeském kraji. Dále se tato část bakalářské práce věnuje samotným vyhodnocením zmíněného průzkumu.

7 Cíl empirické části

Cílem praktické části bakalářské práce je zmapovat pomocí dotazníku problematiku šikany v mateřských školách v okrese Mladá Boleslav ve Středočeském kraji. Dále zjistit jaké formy šikany se v oslovených mateřských školách vyskytují, které pohlaví se stává častěji agresorem a jaké způsoby náprav následků tohoto fenoménu volí pedagogičtí pracovníci.

7.1.1 Hypotézy průzkumu

Hypotéza č. 1: Z hlediska pohledu pedagogických pracovníků na výskyt šikany v mateřských školách ji více označují za nevyskytující se než vyskytující se jev.

Hypotéza č. 2: Pedagogickými pracovníky nejčastěji uváděným typem šikany je šikana psychická – posmívání než fyzické napadání ostatních dětí.

Hypotéza č. 3: Větší podíl na šikaně v mateřských školách mají chlapci než dívky.

Hypotéza č. 4: Nejčastěji uváděný způsob nápravy šikany v mateřských školách je podle pedagogických pracovníků rozhovor s rodiči agresora než spolupráce s odborníky.

7.2 Použité průzkumné metody

Pro zpracování empirické části bakalářské práce byl použit kvantitativní průzkum pomocí nestandardizovaného dotazníku. Kvantitativní výzkum byl zvolen na základě znalostí získaných z odborné literatury.

„Kvantitativní výzkum je označení pro přístup, jehož zdrojem má být objektivní a co možná nejpřesnější zkoumání edukační reality, podobně jako v přírodních vědách (Skutil, Křováčková in Skutil, aj. 2011, s. 59). „Kvantitativní výzkum se opírá o určitou vědeckou teorii, která je východiskem pro řešení výzkumného problému. Výzkumník definuje proměnné a formuluje pracovní hypotézu, kterou pak při vlastním empirickém výzkumu ověřuje (potvrzuje, nebo vyvrací)“ (Maňák, Švec in Skutil, aj. 2011, s. 59).

Jako výzkumná metoda byl použit nestandardizovaný dotazník pro pedagogické pracovníky pracující v jednotlivých třídách oslovených mateřských škol v okrese Mladá Boleslav ve Středočeském kraji (viz Příloha A).

Dotazník je nejčastěji používanou pedagogickou výzkumnou technikou. Jedná se o psaný soubor otázek, jehož podstatou je zjištění dat o respondentovi, zároveň i jeho názorů a postojů k daným problémům. Jeho výhoda je snadná, rychlá administrace a možnost oslovit větší počet respondentů a tím získat velké množství údajů (Bartošová, Skutil In Skutil aj. 2011, s. 80).

Hlavním cílem dotazníku bylo zmapovat problematiku šikany v mateřských školách v okrese Mladá Boleslav, stanovit jaké druhy šikany se v mateřských školách vyskytují, zjistit zda více šikanují chlapci nebo dívky a jaké způsoby náprav volí pedagogičtí pracovníci v mateřských školách. Otázky v dotazníku byly voleny tak, aby autorka mohla ověřit (vyvrátit či potvrdit) stanovené hypotézy.

Dotazník vlastní konstrukce obsahoval celkem 14 položek, z nichž bylo osm položek uzavřených, tři položky polouzavřené a tři doplňovací. Položky č. 1–4 byly spíše informativní, specifikovaly velikost obce v nichž je mateřská škola zřízena, typ třídy (heterogenní nebo homogenní) a počet dívek a chlapců v dané třídě. Položky č. 5–12 se týkaly sledovaného problému, zjišťovaly výskyt šikany, pohlaví, počet a věk agresorů v jednotlivých třídách oslovených mateřských škol. Následující položky se

zaměřovaly na formy, četnost šikany a způsoby náprav následků tohoto patologického chování, které zvolili pedagogičtí pracovníci. Položky č. 12–14 se týkaly přímo pedagogických pracovníků. Z jejich odpovědí se zjišťovala účast pedagogů na seminářích a kurzech týkajících se zkoumaného problému. Dále byly položky zaměřeny na jejich názory o dostatečné informovanosti o zkoumaném patologickém chování a na zdroje, kde potřebné informace získávají.

Zjištěné výsledky průzkumu byly zpracovány do jednotlivých tabulek a zároveň byly doplněny o slovní interpretaci zjištěných údajů. Aby se dosáhlo větší přehlednosti a názornosti zjištěných dat a jejich výsledků, bylo použito kromě tabulek i schématické znázornění za pomoci grafů.

7.3 Popis zkoumaného vzorku

Pro získání potřebných informací bylo osloveno 40 pedagogických pracovníků z 13 mateřských škol v okrese Mladá Boleslav ve Středočeském kraji.

„Středočeský kraj leží uprostřed Čech. Velikostí, počtem obcí i obyvatel je největším krajem České republiky. Území kraje se dělí na 12 okresů s 10 okresními městy. K 1. 1. 2003, kdy nabyla platnost reforma státní správy, byly zrušeny okresní úřady, ne však okresy jako územní jednotky“ (Český statistický úřad 2012).

Při získávání nezbytných informací se autorka bakalářské práce více zaměřila na informace týkající se jednotlivých tříd oslovených mateřských škol, ve kterých pedagogičtí pracovníci uskutečňují svoji pedagogickou praxi. Protože nám tyto informace mohou poskytnout poznatky, zda typ třídy a převažující počet určitého pohlaví ve třídě má vliv na zvýšeném výskytu šikany v daných třídách.

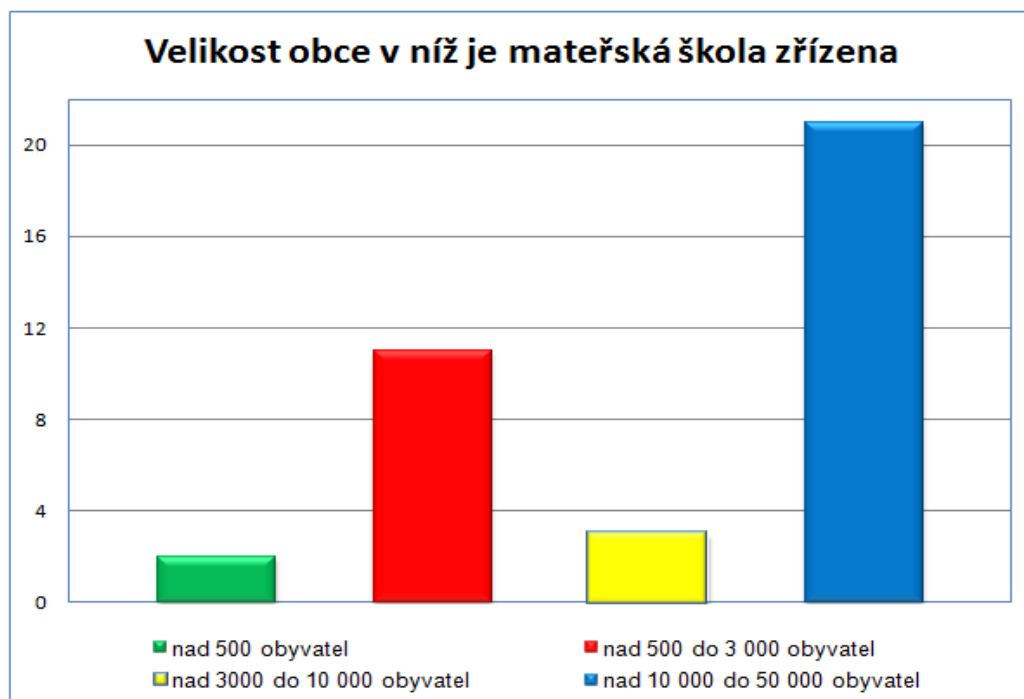
Informace o počtu oslovených pedagogických pracovníků v jednotlivých obcích, které jsou rozděleny podle počtu obyvatel, jsou uvedeny v tabulce č. 1, údaje o typu třídy, zda se jedná o heterogenní nebo homogenní, jsou zobrazeny v tabulce č. 2 a počet tříd podle počtu dívek a chlapců v tabulce č. 3.

Položka dotazníku č. 1 **Nachází se Vaše mateřská škola v obci o počtu obyvatel:**

Tabulka č. 1: Velikost obce v níž je mateřská škola zřízena

Velikost obce v níž je mateřská škola zřízena		
Rozdělení obcí podle počtu obyvatel	Počet respondentů	Výjádření v %
nad 500 obyvatel	2	5%
nad 500 do 3 000 obyvatel	11	30%
nad 3000 do 10 000 obyvatel	3	8%
nad 10 000 do 50 000 obyvatel	21	57%
Celkem	37	100%

Jak vyplývá z údajů v tabulce, nejvíce oslovených respondentů bylo z obcí nad 10 000 do 50 000 obyvatel, jednalo se o 21 respondentů (57 %). V obcích nad 500 do 3000 obyvatel bylo požádáno o vyplnění nestandardizovaného dotazníku 11 respondentů (30 %), nejméně oslovených pracovníků bylo z obcí nad 3000 do 10 000 obyvatel, jednalo se o 3 respondenty (8 %) a z obcí nad 500 obyvatel byly osloveni pouze 2 respondenti (5 %).

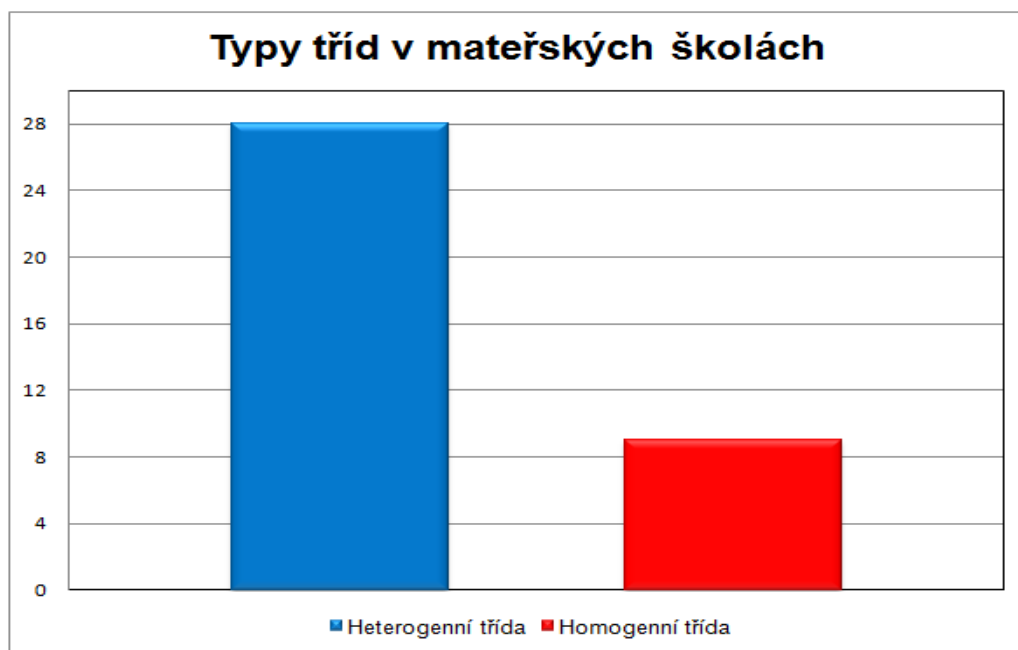
Graf č. 1: Velikost obce v níž je mateřská škola zřízena

Položka dotazníku č. 2 **Jedná se o třídu.**

Tabulka č. 2: Typy tříd v mateřských školách

Typy tříd v mateřských školách		
Typy třídy	Počet tříd	Vyjádření v %
Heterogenní třída	28	76%
Homogenní třída	9	24%
Celkem	37	100%

Jak z tabulky č. 2 „Typy tříd v mateřských školách“ vyplývá, tak z celkového počtu 37 oslovených respondentů jich 28 vykonávalo pedagogickou praxi v heterogenních třídách a 9 respondentů pracovalo v homogenních třídách. Pedagogičtí pracovníci v dotazníku rozdělili homogenní třídy podle věkových kategorií: na 3–4leté, 4–5leté, 5–6leté a na 6–7leté. Ve třídách, kterou navštěvovaly děti ve věku 3–4 roky pracovali 4 respondenti, u 4–5letých dětí pracoval 1 respondent, ve třídě 5–6letých dětí se zúčastnili průzkumu 3 respondenti a ve třídě 6–7letých dětí to byl pouze 1 respondent.

Graf č. 2: Typy tříd v mateřských školách

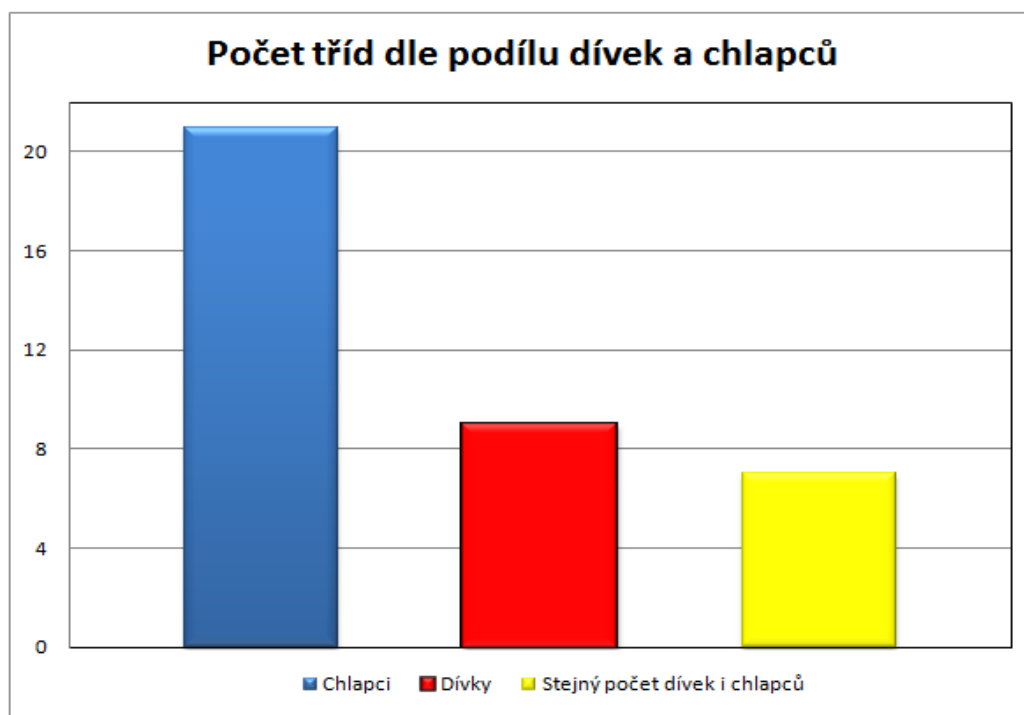
Položka dotazníku č. 3 **Počet chlapců ve třídě:**

Položka dotazníku č. 4. **Počet dívek ve třídě:**

Tabulka č. 3 : Počet tříd dle podílu dívek a chlapců

Počet tříd dle podílu dívek a chlapců		
Rozdělení dětí dle pohlaví	Počet tříd	Vyjádření v %
Chlapci	21	57%
Dívky	9	24%
Stejný počet dívek i chlapců	7	19%
Celkem	37	100%

Pro zpracování tabulky č. 3 „Počet tříd dle podílu dívek a chlapců“ byly sloučeny dvě položky z dotazníku, jednalo se o položku č. 3 „Počet chlapců ve třídě“ a položku č. 4 „Počet dívek ve třídě“. Z uvedených údajů vyplývá, že ve 37 třídách, ve kterých průzkum probíhal, má 21 tříd větší počet chlapců než dívek. Pouze v 9 třídách převažuje počet dívek a v 7 třídách je stejný počet chlapců i dívek.

Graf č. 3: Počet tříd dle podílu dívek a chlapců

7.4 Výsledky průzkumu a jejich interpretace

V následující části bakalářské práce jsou představena data, která byla získána samotným průzkumem jehož se zúčastnilo 37 pedagogických pracovníků ze třinácti mateřských škol z okresu Mladá Boleslav ve Středočeském kraji. Získané údaje od pedagogických pracovníků byly následně zpracovány, analyzovány a interpretovány v kapitole 8.4.2 Výsledky průzkumu.

7.4.1 Průběh průzkumu

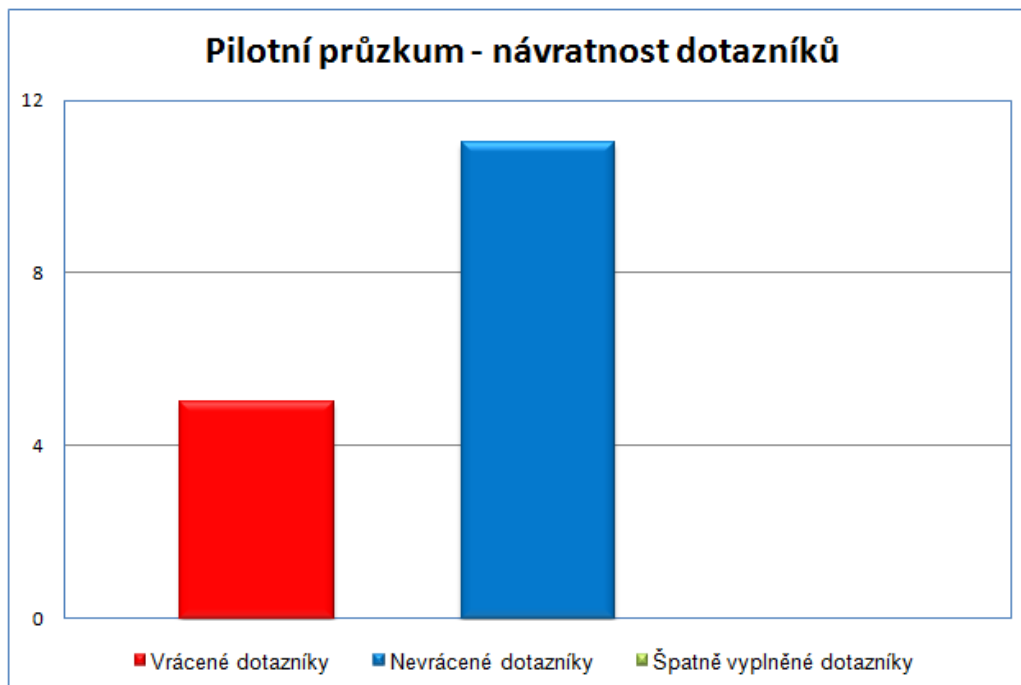
Před zahájením samotného průzkumu byl proveden pilotní průzkum, kterého se zúčastnilo 6 náhodně vybraných mateřských škol z okresu Mladá Boleslav.

Pro pilotní průzkum byl sestaven nestandardizovaný dotazník se 14 položkami, z nichž bylo osm položek uzavřených, tři položky polouzavřené a tři doplňovací. Dotazník byl do vybraných mateřských škol rozeslán prostřednictvím elektronické pošty. Do daných mateřských škol byl odeslán počet dotazníků odpovídající počtu tříd v daných školách, tedy celkem bylo rozesláno 16 dotazníků. Dotazníky byly distribuovány v prvním zářijovém týdnu (3.–7. 9. 2012) a vyhodnocení zjištěných údajů proběhlo 10 dní poté. Všichni respondenti byli v e-mailové zprávě seznámeni s autorkou dotazníku, se zkoumanou tematikou a dále byli ubezpečeni o tom, že veškeré údaje, které poskytnou, jsou anonymní.

Tabulka č. 4 : Pilotní průzkum - návratnost dotazníků

Pilotní průzkum - návratnost dotazníků		
Dotazníky	Počet dotazníků	Vyjádření v %
Vrácené dotazníky	5	31%
Nevrácené dotazníky	11	69%
Špatně vyplněné dotazníky	0	0%
Celkem rozeslaných dotazníků	16	100%

Návratnost dotazníku byla však velice nízká, jednalo se pouze o 5 správně vyplněných dotazníků (31 %) z jedné mateřské školy v okrese Mladá Boleslav. Dalších 11 dotazníků (69 %) nebylo vráceno prostřednictvím elektronické pošty do 10 dnů.

Graf č. 4 : Pilotní průzkum - návratnost dotazníků

Výsledky průzkumu ukázaly, že v pěti třídách, které se pilotního průzkumu zúčastnily, nemuseli pedagogičtí pracovníci řešit žádné případy šikany. Daná mateřská škola se nacházela v obci nad 10 000 do 50 000 obyvatel, jednalo se o třídy heterogenní a ve třech třídách byl vyšší počet chlapců než dívek.

Vzhledem k nízké návratnosti dotazníků při pilotním průzkumu, pro jejichž distribuci byla zvolena elektronická pošta, se autorka bakalářské práce rozhodla při samotném průzkumu zvolit osobní doručení dotazníků do vybraných mateřských škol. Nestandardizovaný dotazník použitý při pilotáži byl použit i v samotném průzkumu, stejně jako průvodní dopis.

Sběr dat byl uskutečněn od 17.–19. 9. 2012, kdy bylo osobně doručeno 40 dotazníků do vybraných mateřských škol v okrese Mladá Boleslav ve Středočeském kraji. Dotazníky byly vždy předány přímo ředitelce dané mateřské školy, která byla podrobně seznámena se zkoumaným tématem, cílem průzkumu a instruována, jak dané

dotazníky mají pedagogičtí pracovníci v jednotlivých třídách vyplnit. Zároveň s dotazníky obdržela i průvodní dopis, kde bylo vše ústně řečené shrnuto i s informací o anonymitě všech poskytnutých údajů.

Pokud ředitelka mateřské školy nebyla v danou dobu zastižena, byla posléze kontaktována telefonicky a sjednal se jiný termín doručení dotazníků. Také byl dohodnut i přesný termín vyzvednutí vyplněných dotazníků. Pouze v jednom případě nastalo, že ředitelka dané školy nebyla zastižena a při následném telefonickém rozhovoru odmítla distribuci dotazníku v její mateřské škole, proto je návratnost dotazníků 92,5 %.

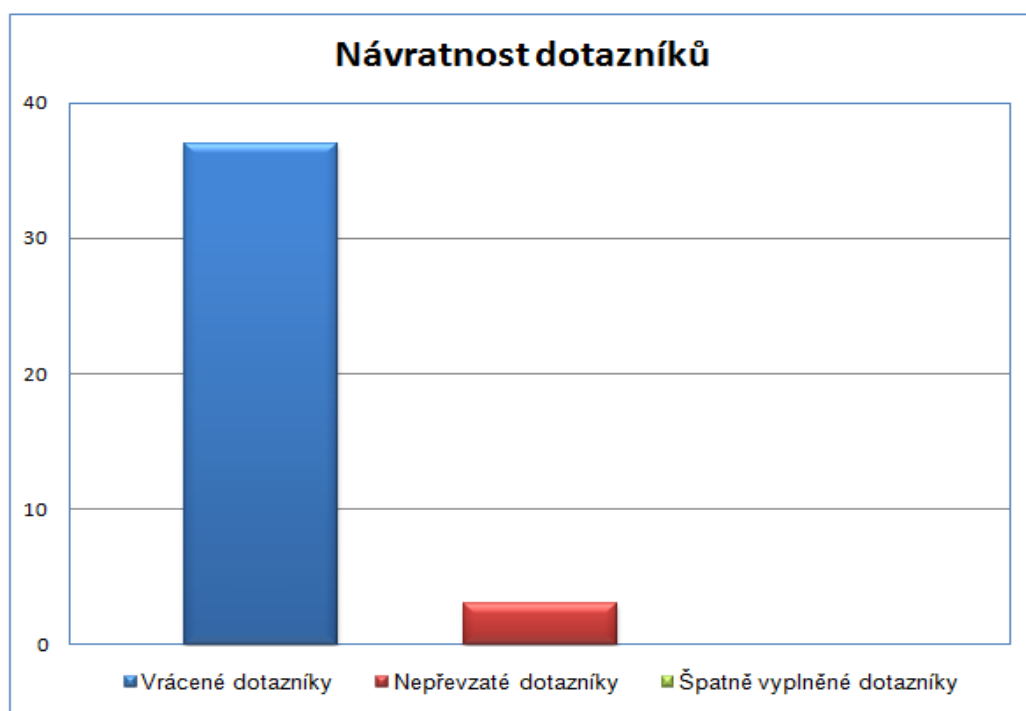
Vyplněné dotazníky byly opět osobně vyzvednuty po předchozí domluvě s ředitelkou mateřské školy. Nejprve byly všechny vrácené dotazníky zkontrolovány, zda jsou správně vyplněny a následovalo pečlivé zpracování a vyhodnocení získaných dat. Zjištěné údaje jsou interpretovány v následující kapitole bakalářské práce 8.4.2 Výsledky průzkumu.

Tabulka č. 5: Návratnost dotazníků

Návratnost dotazníků		
Dotazníky	Počet dotazníků	Vyjádření v %
Vrácené dotazníky	37	92,5%
Nepřevzaté dotazníky	3	7,5%
Špatně vyplněné dotazníky	0	0,0%
Počet plánovaných dotazníků k rozeslání	40	100%

Z tabulky č. 5 „Návratnost dotazníků“ vyplývá, že ze 40 pedagogických pracovníků, kteří se měli průzkumu zúčastnit, nakonec vyplnilo dotazník jen 37 pracovníků z 13 mateřských škol v okrese Mladá Boleslav. Tři dotazníky nebyly vůbec předány pedagogickým pracovníkům (7,5 %) a to z důvodu negativní zkušenosti ředitelky, dané mateřské školy s účastí v podobných průzkumech studentů

pedagogických fakult. Všechny vrácené dotazníky byly správně vyplněny, tudíž mohly být zahrnuty do průzkumu. Návratnost dotazníků byla 92,5 %.

Graf č. 5: Návratnost dotazníků

7.4.2 Výsledky průzkumu

V této kapitole bakalářské práce jsou prezentovány výsledky průzkumu, které byly získány z 37 nestandardizovaného dotazníků, které vyplňovali pedagogičtí pracovníci z vybraných mateřských škol nacházející se v okrese Mladá Boleslav ve Středočeském kraji.

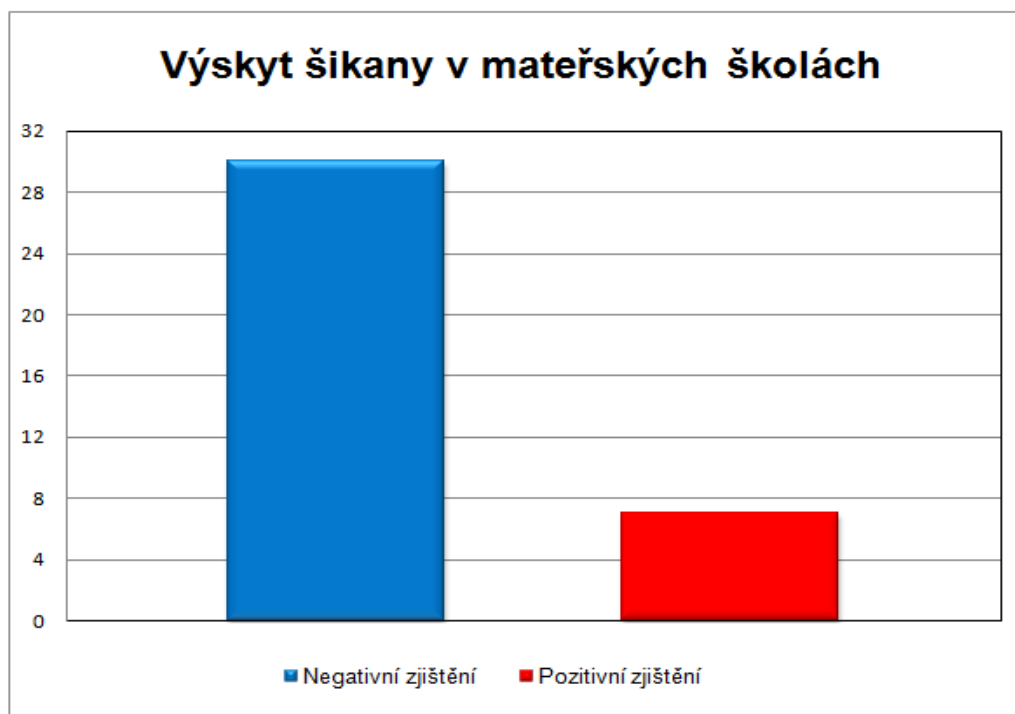
Jak jsme uvedli v předchozí kapitole, návratnost dotazníků byla 92,5 %, tudíž se pracovalo s daty ze 37 správně vyplněných dotazníků. Pro lepší přehlednost a názornost zjištěných dat a jejich výsledků, byly získané údaje zpracovány do přehledných tabulek, doplněny o slovní shrnutí a také bylo využito schématického znázornění za pomoci grafů.

Položka dotazníku č. 5 Setkal/a jste se se šikanou ve své třídě?

Tabulka č. 6: Výskyt šikany ve mateřských školách

Výskyt šikany v mateřských školách		
Výskyt šikany v jednotlivých třídách	Počet případů	Vyjádření v %
Negativní zjištění	30	81%
Pozitivní zjištění	7	19%
Celkem	37	100%

Z údajů uvedených v tabulce č. 6 „Výskyt šikany v mateřských školách“ je patrné, že z celkového počtu 37 pedagogických pracovníků se nesetkalo se šikanou ve své třídě 30 pedagogů (81 %), což je velmi pozitivní zjištění. Sedm pedagogických pracovníků (19 %) muselo řešit případy tohoto patologického chování ve své třídě, přičemž jeden pracovník měl ve třídě dva agresory (ve věku 5 let) a druhý pedagog řešil šikanu u tří agresorů (ve věku 7 let a dva ve věku 6 let).

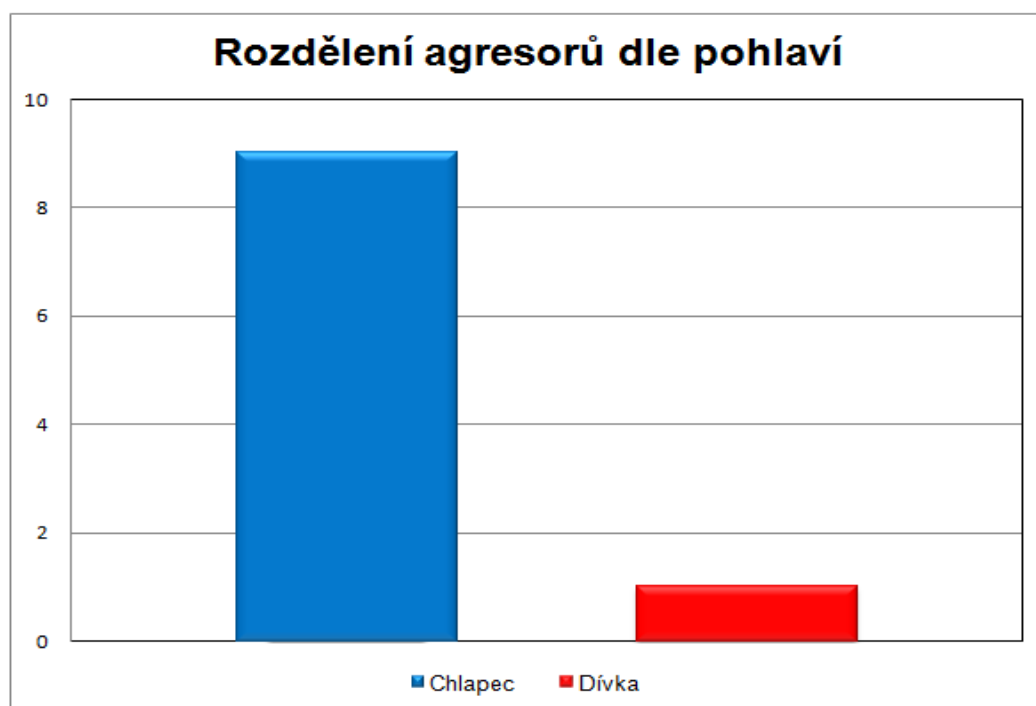
Graf č. 6: Výskyt šikany v mateřských školách v okrese Mladá Boleslav

Položka dotazníku č. 6 **Byl agresorem:**

Tabulka č. 7: Rozdělení agresorů dle pohlaví v jednotlivých třídách mateřských škol

Rozdělení agresorů dle pohlaví v jednotlivých třídách		
Pohlaví agresora	Počet agresorů	Vyjádření v %
Chlapec	9	90%
Dívka	1	10%
Skupina dětí	0	0%
Celkem	10	100%

Tabulka č. 7 „Rozdělení agresorů dle pohlaví v jednotlivých třídách“ uvádí, že 9 chlapců (90 %), z celkového počtu 10 šikanujících dětí, trýznilo ostatní děti ve třídě a pouze v jednom případě byla agresorem dívka (10 %). Tyto údaje vyplnilo sedm pedagogických pracovníků, kdy jeden pedagogický pracovník měl ve své třídě dva agresory (oba byli chlapci) a druhý pracovník řešil šikanu u třech dětí a to u dvou chlapců a u jedné dívky.

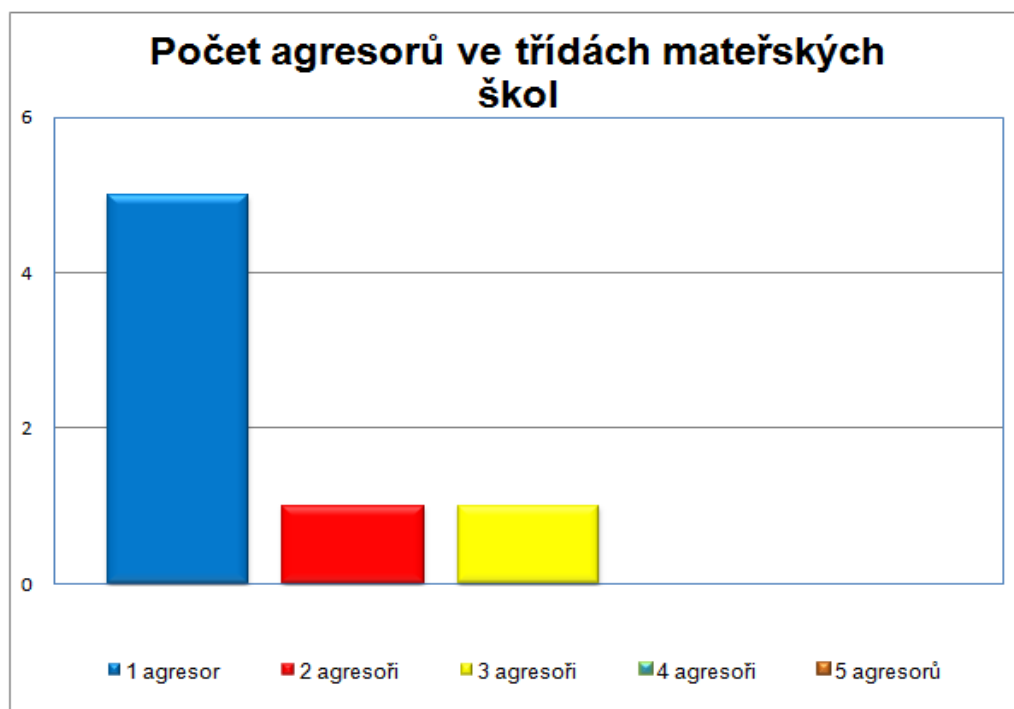
Graf č. 7: Rozdělení agresorů dle pohlaví v jednotlivých třídách mateřských škol

Položka 7 v dotazníku **Počet agresorů ve Vaší třídě:**

Tabulka č. 8: Počet agresorů v jednotlivých třídách mateřských škol

Počet agresorů v jednotlivých třídách mateřských škol		
Počet agresorů ve třídě	Počet tříd	Vyjádření v %
1 agresor	5	71%
2 agresoři	1	14%
3 agresoři	1	14%
4 agresoři	0	0%
5 agresorů	0	0%
Celkem	7	100%

Tabulka č. 8 „Počet agresorů v jednotlivých třídách mateřských škol“ udává počet agresorů, kteří se dopouštěli nejrozličnějších forem šikany na svých kamarádech v jednotlivých třídách oslovených mateřských škol. Při tomto průzkumu se zjistilo, že v sedmi třídách, z celkového počtu 37 oslovených mateřských škol, museli řešit případy šikany. Z tohoto počtu tříd se v pěti třídách vyskytoval pouze jeden agresor, v jedné třídě to byly dva agresoři ve věku šesti a sedmi let. Jeden pedagogický pracovník měl ve své třídě tři děti, které šikanovali ostatní a to jeden byl ve věku sedmi a dva agresoři ve věku šesti let.

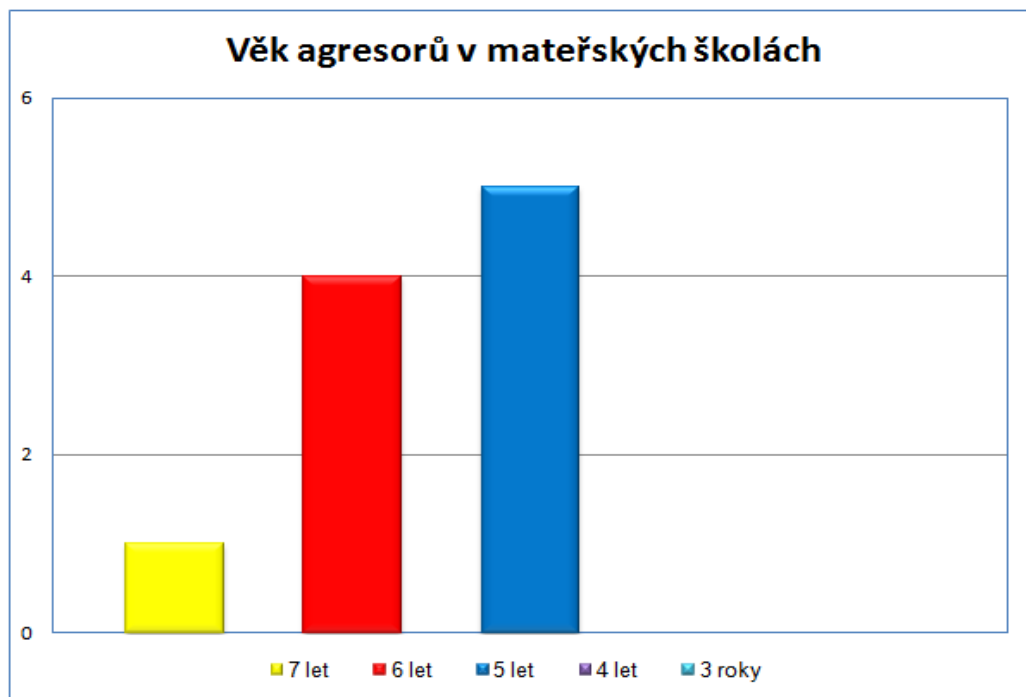
Graf č. 8: Počet agresorů v jednotlivých třídách mateřských škol

Položka dotazníku č. 8 **Věk agresora:**

Tabulka č. 9: Věk agresorů v jednotlivých třídách mateřských škol

Věk agresorů v jednotlivých třídách mateřských škol		
Věk agresorů ve třídě	Počet agresorů	Vyjádření v %
7 let	1	10%
6 let	4	40%
5 let	5	50%
4 let	0	0%
3 roky	0	0%
Celkem	10	100%

Z dat uvedených v tabulce č. 9 „Věk agresorů v jednotlivých třídách mateřských škol“ je zřejmé, že se agresorem, v oslovených mateřských školách, stalo celkem 10 dětí ve věku od pěti do sedmi let. Nejvíce agresorů bylo ve věkové skupině pěti let, což bylo pět dětí (50 %). Následovala věková skupina šesti let, kdy agresivním chováním se projevovaly čtyři děti (40 %). Pouze jeden agresor (10 %) byl ve věku sedmi let. U tříletých a čtyřletých dětí se známky zkoumaného patologického chování vůbec nevyskytly.

Graf č. 9: Věk agresorů v jednotlivých třídách v mateřských školách

Položka dotazníku č. 9 Šikana dítěte se projevila:

Tabulka č. 10: Typy šikany vyskytující se v jednotlivých třídách mateřských škol

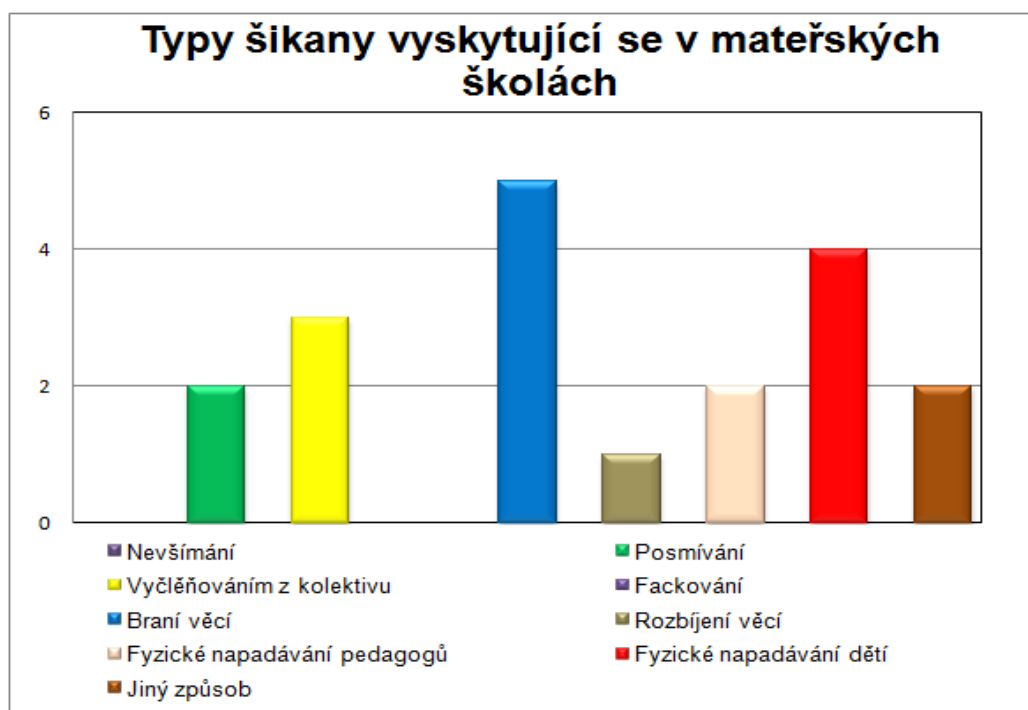
Typy šikany vyskytující se v jednotlivých třídách mateřských školách		
Formy šikany ve třídě	Počet výskytů	Vyjádření v %
Nevšímání	0	0%
Posmívání	2	11%
Vyčleňováním z kolektivu	3	16%
Fackování	0	0%
Braní věcí	5	26%
Rozbíjení věcí	1	5%
Fyzické napadávání pedagogů	2	11%
Fyzické napadávání dětí	4	21%
Jiný způsob	2	11%
Celkem	19	100%

Jak ze zjištění vyplývá nejčastější formou šikany vyskytující se u dětí v mateřských školách je braní věcí, jedná se o 5 případů (26 %) z celkového počtu 19 výskytů různých forem tohoto patologického chování. Tuto formu šikany nejčastěji využívali pro trýznění ostatních dětí chlapci, jednalo se celkem o 5 chlapců ze čtyř tříd. Tři chlapci byli ve věku pěti let a dvěma chlapcům bylo šest let.

Další forma šikany, jež se často vyskytovala, je fyzické napadání ostatních dětí, jednalo se o čtyři případy (21 %). Agresory byli opět chlapci ze čtyř tříd, dva byly ve věku pěti let a dvěma bylo šest let.

Dalším častějším výskytem v tomto průzkumu bylo vyčleňování dětí z kolektivu, jednalo se o tři případy (16 %). Tento typ šikany se vyskytl ve třech třídách, kdy aktérem byla v jednom případě pětiletá dívka a ve dvou případech šestiletý a pětiletý chlapec. Dále pedagogičtí pracovníci museli ve svých třídách řešit tyto formy šikany: posmívání, fyzické napadávání pedagogů a jiné způsoby šikany, přičemž každý z nich se vyskytoval ve dvou případech (11 %). Jako jiný způsob šikany uvedl pedagog plivání, jednalo se o dva chlapce ze stejné třídy ve věku šesti a sedmi let. Nejmenší

výskyt z uvedených forem šikany mělo rozbíjení věcí (5 %), takto se projevoval pětiletý chlapec. Nulový výskyt mělo nevšímání a fackování.

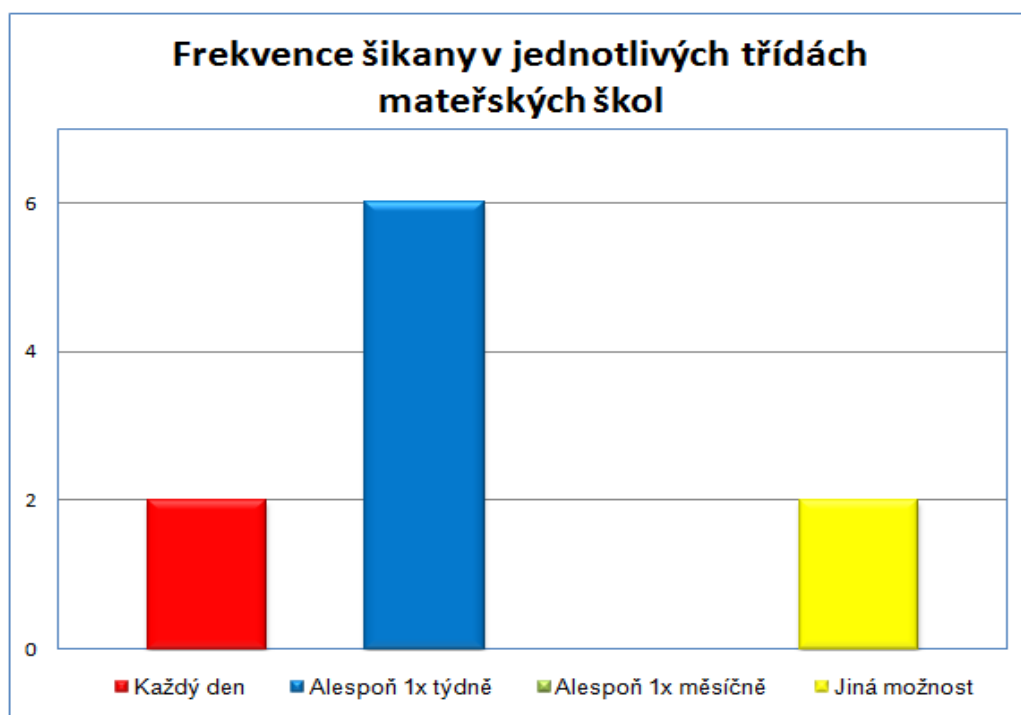
Graf č. 10: Typy šikany vyskytující se v jednotlivých třídách mateřských škol

Položka dotazníku č. 10 **Jak často šikana probíhá?**

Tabulka č. 11: Frekvence šikany v jednotlivých třídách mateřských škol

Frekvence šikany v jednotlivých třídách mateřských škol		
Frekvence šikany ve třídě	Počet výskytů	Vyjádření v %
Každý den	2	20%
Alespoň 1x týdně	6	60%
Alespoň 1x měsíčně	0	0%
Jiná možnost	2	20%
Celkem	10	100%

Z tabulky č. 11 „Frekvence šikany v jednotlivých třídách mateřských škol“ vyplývá, že z deseti případů šikany ve třídách z oslovených mateřských škol, šest agresorů trýznilo ostatní děti alespoň jednou týdně (60 %). Jinou možnost zvolili dva pedagogičtí pracovníci, v jejich třídách probíhaly různé formy šikany nepravidelně (20 %), každý den šikanovali ostatní děti také dva agresoři (20 %). V žádné třídě neprobíhala šikana alespoň jednou měsíčně.

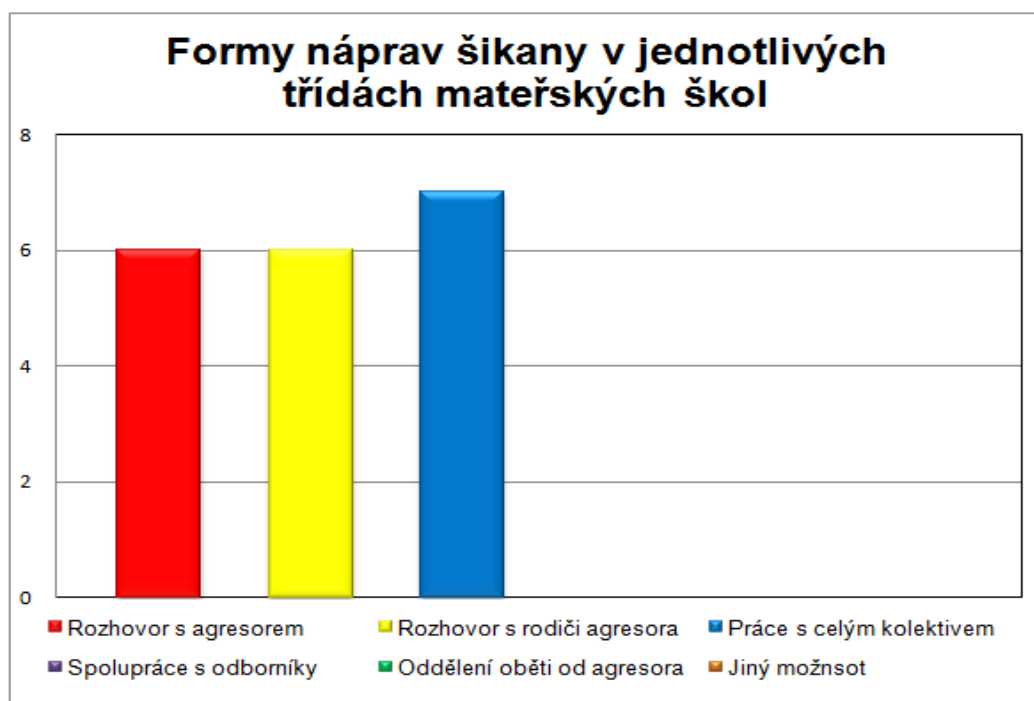
Graf č. 11: Frekvence šikany v jednotlivých třídách mateřských škol

Položka dotazníku č. 11 **Jakou formu nápravy šikany volíte?**

Tabulka č. 12: *Formy náprav šikany v jednotlivých třídách mateřských škol*

Formy náprav šikany v jednotlivých třídách mateřských škol		
Formy náprav ve třídách	Počet výskytů	Vyjádření v %
Rozhovor s agresorem	6	32%
Rozhovor s rodiči agresora	6	32%
Práce s celým kolektivem	7	37%
Spolupráce s odborníky	0	0%
Oddělení oběti od agresora	0	0%
Jiný možnsot	0	0%
Celkem	19	100%

Z údajů v tabulce č. 12 „Formy náprav šikany v jednotlivých třídách mateřských škol“ vyplývá, že nejčastěji využívanou formou nápravy šikany byla práce s celým kolektivem, kterou využili pedagogičtí pracovníci v sedmi případech (37 %). V šesti případech zvolili pracovníci rozhovor s agresorem a rozhovor s rodiči agresora (32 %). Ani jeden pedagogický pracovník jako nápravu zkoumaného patologického chování nezvolil spolupráci s odborníky, oddělení oběti od agresora a jinou možnost.

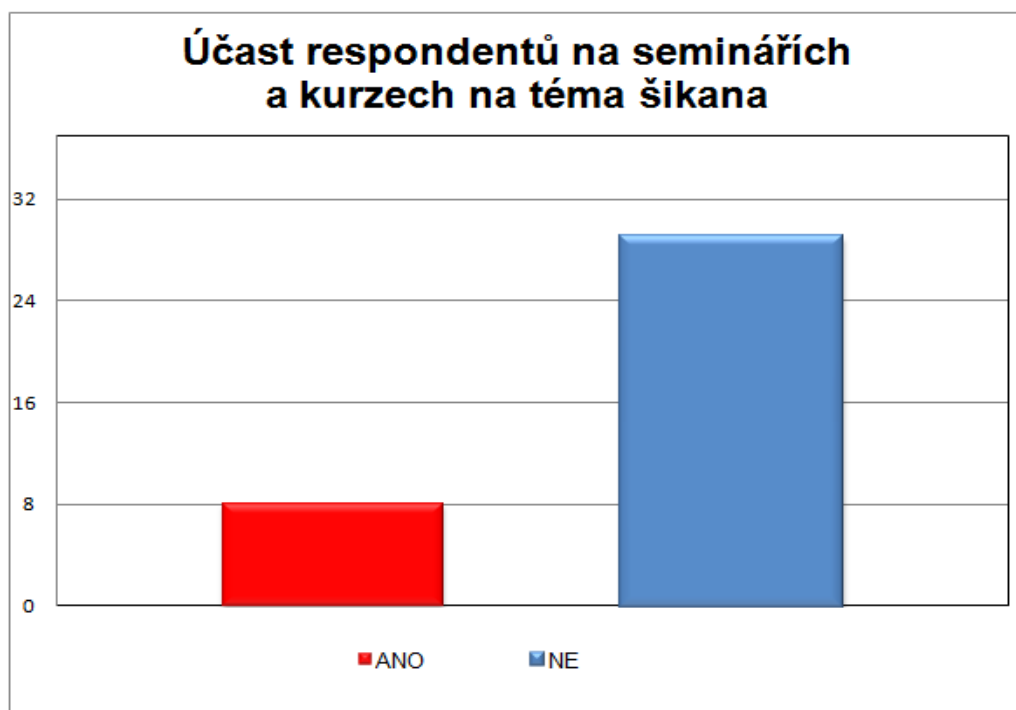
Graf č. 12: *Formy náprav šikany v jednotlivých třídách mateřských škol*

Položka dotazníku č. 12: **Zúčastnil/a jste se během své praxe kurzu nebo přednášky na téma šikana?**

Tabulka 13: Účast respondentů na seminářích a kurzech na téma šikana

Účast respondentů na seminářích a kurzech na téma šikana		
Účast na seminářích	Počet respondentů	Vyjádření v %
ANO	8	22%
NE	29	78%
Celkem	37	100%

Z údajů v tabulce č. 13 „Účast respondentů na seminářích a kurzech na téma šikana“ se z celkového počtu 37 oslovených respondentů nezúčastnilo žádného kurzu či semináře na téma šikana 29 pedagogických pracovníků (78 %). Pouze 8 pedagogů mělo možnost získat informace o zmiňovaném patologickém chování na semináři či kurzu (22 %).

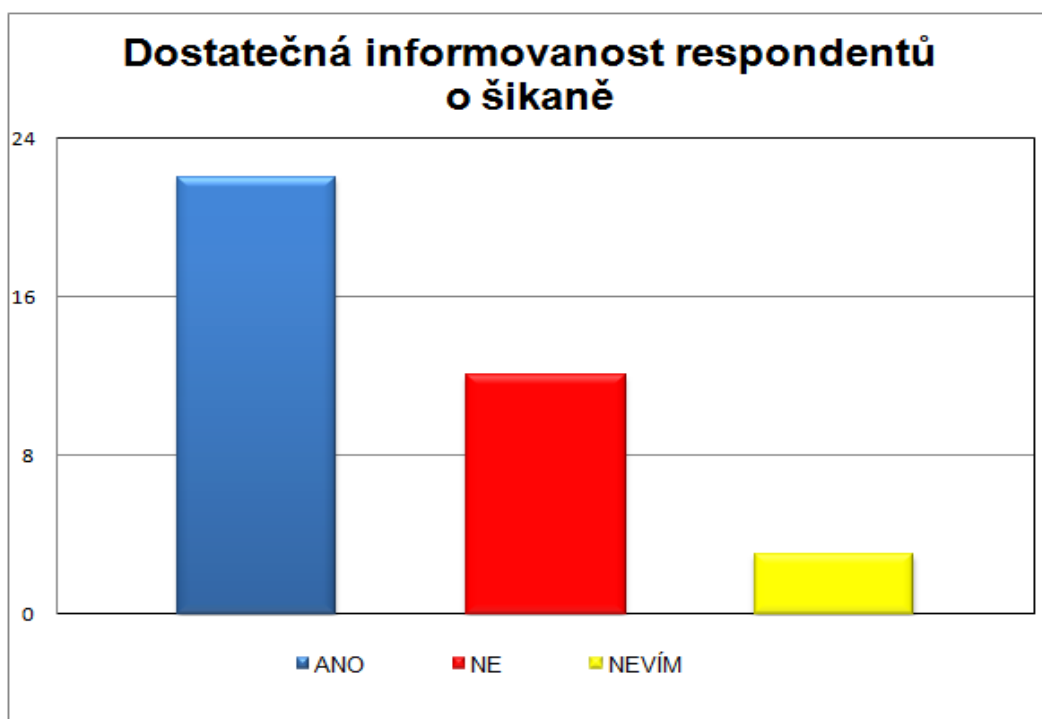
Graf č. 13: Účast respondentů na seminářích a kurzech na téma šikana

Položka dotazníku č. 13 **Je v současnosti dostatečná informovanost o této problematice?**

Tabulka č. 14: Dostatečná informovanost respondentů o šikaně

Dostatečná informovanost respondentů o šikaně		
Dostatečná informovanost	Počet respondentů	Vyjádření v %
ANO	22	59%
NE	12	32%
NEVÍM	3	8%
Celkem	37	100%

Z tabulky č. 14 „Dostatečná informovanost respondentů o šikaně“ je zřejmé, že 22 respondentů, z celkového počtu 37 oslovených pedagogů, se domnívá, že jsou dostatečně informováni o šikaně (59 %), 12 pedagogů s tímto tvrzením nesouhlasí (32 %) a pouze tři respondenti (8 %) si nebyli jisti odpovědí.

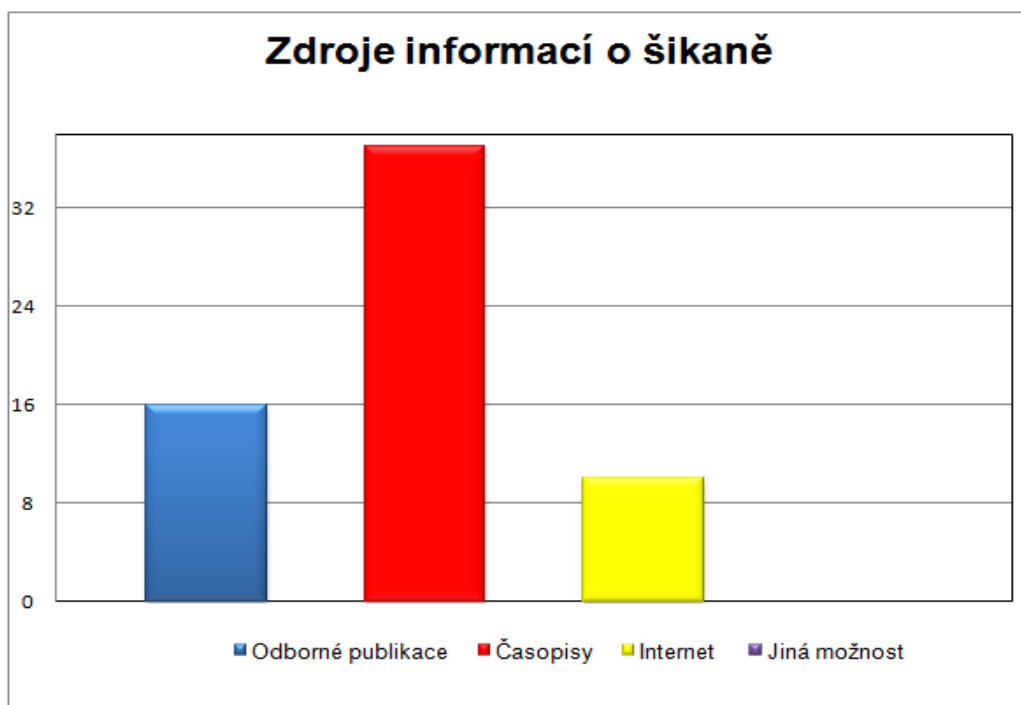
Graf č. 14: Dostatečná informovanost respondentů o šikaně

Položka dotazníku č. 14 **Kde získáváte informace o šikaně?**

Tabulka č. 15: Zdroje informací o šikaně

Zdroje informací o šikaně		
Zdroje informací o šikaně	Počet výskytů	Vyjádření v %
Odborné publikace	16	25%
Časopisy	37	59%
Internet	10	16%
Jiná možnost	0	0%
Celkem	63	100%

Z dat uvedených v tabulce č. 15 „Zdroje informací o šikaně“ vyplývá, že pedagogičtí pracovníci získávají nejčastěji informace o šikaně z časopisů, jedná se o 37 výskytů (59 %). Potřebné informace o zkoumaném patologickém chování zjišťují dále z odborných publikací, tuto možnost zvolilo 16 respondentů (25 %). Nejméně informací čerpají z internetu, tuto volbu volilo 10 respondentů (16 %). Jinou možnost nezvolili žádní respondenti.

Graf č. 15: Zdroje informací o šikaně

7.4.3 Ověření platnosti hypotéz průzkumu

V této kapitole se zaměříme na platnost či neplatnost stanovených hypotéz průzkumu. Pro získání potřebných dat byla použita výzkumná metoda dotazováním, kdy zjištěná data z nestandardizovaného dotazníku byla následně zpracována a vyhodnocena.

Hypotéza č. 1: Z hlediska pohledu pedagogických pracovníků na výskyt šikany v mateřských školách ji více označují za nevyskytující se než vyskytující se jev.

Ověření hypotézy: Hypotéza byla vyhodnocena jako platná. Podle výsledků průzkumu bylo zjištěno, že z 37 oslovených pracovníků se nesetkalo ve své třídě se šikanou 30 pedagogických pracovníků, což činí 81 % z celkového počtu. Ve své třídě muselo řešit zkoumané patologické chování 7 pedagogických pracovníků, což je 19 % z celkového počtu oslovených respondentů.

Hypotéza č. 2: Pedagogickými pracovníky nejčastěji uváděným typem šikany je šikana psychická – posmívání než fyzické napadání ostatních dětí.

Ověření hypotézy: Hypotéza byla vyhodnocena jako neplatná. Ze zjištění vyplynulo, že nejčastější formou šikany u dětí předškolního věku je brání věcí, jednalo se o 5 případů (26 %) z celkového počtu 19 výskytů různých forem zkoumaného patologického chování. Následují 4 případy fyzického napadání dětí (26 %), 3 případy vyčleňování z kolektivu (16 %), 2 výskyty posmívání a fyzické napadávání pedagogů (11 %). Nejmenší výskyt měla forma šikany – rozbíjení věcí, jednalo se o 1 případ (5 %).

Hypotéza č. 3: Větší podíl na šikaně v mateřských školách mají chlapci než dívky.

Ověření hypotézy: Hypotéza byla ověřena jako platná. Průzkum prokázal, že z celkového počtu 10 agresorů, trýznilo ostatní děti devět chlapců (90 %) a pouze 1 dívka (10 %).

Hypotéza č. 4: Nejčastěji uváděný způsob nápravy šikany v mateřských školách je podle pedagogických pracovníků rozhovor s rodiči agresora než spolupráce s odborníky.

Ověření hypotézy: Hypotéza byla vyhodnocena jako neplatná. Nejčastěji využívanou formou nápravy šikany byla práce s celým kolektivem dětí, jednalo se o 7 případů (37 %) z celkového počtu 19 zjištěných případů šikany. V šesti případech se jednalo o rozhovor s agresorem a také u rozhovor s rodiči agresora (32 %).

7.4.4 Shrnutí výsledků empirické části

Průzkum v empirické části bakalářské práce byl zaměřen na zmapování výskytu šikany v mateřských školách, a to přímo v okrese Mladá Boleslav ve Středočeském kraji. Dále se zjišťovalo jaké formy šikany se v oslovených mateřských školách vyskytují, které pohlaví se stává častěji agresorem a jaké způsoby náprav následků tohoto fenoménu volí pedagogičtí pracovníci. Pro zjištění potřebných dat byl použit kvantitativní průzkum pomocí nestandardizovaného dotazníku. Před samotným průzkumem byla provedena pilotáž, kdy k distribuci dotazníků byla použita elektronická pošta. Dotazníky byly odeslány do 6 náhodně vybraných mateřských škol. Bohužel návratnost takto distribuovaných dotazníků byla velmi malá (31 %), proto v následném průzkumu byly dotazníky předávány ředitelkám mateřských škol osobně, zde byla návratnost již 92,5 %. Prostřednictvím dotazníků bylo osloveno 40 pedagogických pracovníků z 13 vybraných mateřských škol z okresu Mladá Boleslav ve Středočeském kraji, nakonec se průzkumu zúčastnilo pouze 37 respondentů. Nestandardizované dotazníky obsahovaly 14 položek, na základě nichž jsme po pečlivém vyhodnocení dat mohly potvrdit či vyvrátit stanovené hypotézy. Položky č. 1–4 v dotazníku se týkaly obecnějších informací (velikost obce, typ třídy, počet chlapců a dívek), položky č. 5–12 se zaměřovaly přímo na šikanu (pohlaví a věk agresora, formy a četnost a způsoby náprav šikany), položky 12–14 se týkaly přímo pedagogických pracovníků (účast na kurzech, informovanost a zdroje informací o šikaně). Po pečlivém zaznamenání všech získaných dat do tabulek jsme ověřili platnost hypotézy č. 1 a č. 3, hypotézy č. 2 a č. 3 byly vyhodnoceny jako neplatné. Následně byla navržena opatření, které by mohla snížit výskyt šikany v mateřských školách.

Závěr

V bakalářské práci se autorka věnovala v dnešní době velmi diskutovanému tématu ve školském prostředí, a tím je šikana. Zmíněné téma bylo vybráno hlavně z důvodu, že pedagogičtí pracovníci poukazovali na případy šikany již u dětí předškolního věku v mateřských školách. Tento fakt potvrdila i zveřejněná výroční zpráva České školní inspekce za školní rok 2010/2011, dále se v ní potvrdil trend zvyšující se agrese dětí vůči pedagogickým pracovníkům. Bohužel v této zprávě již nebylo blíže specifikováno o jaké formy šikany se jednalo, kdo byl agresorem a jaké typy náprav následků tohoto patologického chování volili pedagogičtí pracovníci.

Proto cílem bakalářské práce bylo, jak v teoretické, tak i v empirické části této práce, zmapovat problematiku šikany v mateřských školách v okrese Mladá Boleslav ve Středočeském kraji. Dále zjistit jaké druhy šikany se ve vybraných mateřských školách vyskytují, stanovit jaké pohlaví se stává častěji agresorem a určit způsoby náprav následků šikany, které volí pedagogičtí pracovníci. V teoretické části byla pro dosažení stanovených cílů zvolena metoda analýza sekundárních zdrojů, v empirické části byl použit kvantitativní průzkum pomocí nestandardizovaného dotazníku. Respondenty průzkumu byli pedagogičtí pracovníci pracující v jednotlivých třídách oslovených mateřských škol v okrese Mladá Boleslav.

Při tvorbě bakalářské práce autorka narazila na několik úskalí, která trochu zkomplikovala získání údajů jak pro teoretickou, tak i pro praktickou část práce. Po prostudování dostupných odborných publikací autorka zjistila, že přímo šikaně u předškolních dětí se věnuje ve větší míře náš největší odborník na toto patologické chování, a tím je Kolář. Ostatní autoři se ve svých dílech zaměřili spíše na obecnou charakteristiku šikany a na šikanu vyskytující se na základních, středních školách či na odborných učilištích, byť kořeny a mechanismy zmiňovaného fenoménu jsou stejné jako u šikany starších dětí, přesto jsou mezi nimi určité rozdíly (například v intenzitě a účinnosti manipulace).

Další problém při sběru dat se vyskytl u pilotního průzkumu, kdy autorka rozesílala nestandardizované dotazníky prostřednictvím elektronické pošty. Návratnost těchto dotazníků byla však velmi malá, proto v samotném průzkumu byly distribuovány

do jednotlivých mateřských škol osobně. Získaná data byla následně pečlivě seříděna a zjištěné výsledky průzkumu byly v empirické části této práce zpracovány do jednotlivých tabulek a zároveň doplněny o slovní interpretaci zjištěných údajů. Zároveň pro větší přehlednost a názornost zjištěných dat a jejich výsledků, bylo použito schématické znázornění za pomoci grafů. Na základě zjištěných dat byla ověřována platnost stanovených hypotéz průzkumu.

Níže uvedené shrnutí výsledků samotného průzkumu je rozděleno jen pro přehlednost do několika částí.

Výskyt šikany v mateřských školách

Z údajů v dotazníku jsme nejdříve zjišťovali, zda se šikana vyskytla v jednotlivých třídách oslovených mateřských škol. Negativní odpověď na tuto otázku jsme získali od 81 % oslovených pedagogických pracovníků, 19 % respondentů muselo řešit ve své třídě případy tohoto patologického chování. Tímto zjištěním jsme potvrdily platnost hypotézy č. 1 – Z hlediska pohledu pedagogických pracovníků na výskyt šikany v mateřských školách ji více označují za nevyskytující se než vyskytující se jev.

Typy šikany vyskytující se v jednotlivých třídách mateřských škol

Ze zjištění vyplynulo, že nejčastější formou šikany vyskytující se u dětí v mateřských školách je brání věcí, což činilo 26 % z celkového počtu 19 výskytů různých forem tohoto fenoménu, následně se vyskytlo fyzické napadání ostatních dětí (21 %) a vyčleňování z kolektivu (16 %), posmívání a fyzické napadání pedagogů (11 %). Na základě tohoto zjištění se nepotvrdila hypotéza č. 2. – Pedagogickými pracovníky nejčastěji uváděným typem šikany je šikana psychická – posmívání než fyzické napadání ostatních dětí.

Rozdělení agresorů dle pohlaví v jednotlivých třídách

Z dat uvedených v nestandardizovaném dotazníku vyplynulo, že nejčastěji trýzní ostatní děti chlapci, což bylo 90 % z celkového počtu 10 šikanujících dětí. Pouze v 1 případě byla agresorem dívka (10 %). Díky tomuto zjištění jsme mohli potvrdit

platnost hypotézy č. 3 – Větší podíl na šikaně v mateřských školách mají chlapci než dívky.

Formy náprav šikany v jednotlivých třídách mateřských škol

Z údajů jsme zjistili, že nejčastější formou náprav šikany v jednotlivých třídách je práce z celým kolektivem, což činilo 37 % z celkového počtu 19 případů šikany. Následně volili pedagogičtí pracovníci rozhovor s agresorem a rozhovor s rodiči agresora (32 %). Na základě tohoto zjištění jsme nepotvrdili platnost hypotézy č. 4 – Nejčastěji uváděný způsob nápravy šikany v mateřských školách je podle pedagogických pracovníků rozhovor s rodiči agresora než spolupráce s odborníky.

Šikana je velmi závažné a rozsáhlé téma, protože zasahuje všechny věkové skupiny a následky pro oběti i jejich rodiny mohou být mnohdy velmi závažné. Proto je potřeba chápat tento průzkum jako prvotní náhled do takto závažného tématu. V teoretické části se autorka snažila shrnout základní informace o šikaně, její historii, příčinách, formách a možných způsobech nápravy. Z této části můžou čerpat potřebné informace jak rodiče obětí šikany, tak rodiče a pedagogičtí pracovníci, kteří chtějí získat základní informace o tomto fenoménu.

Praktická část nám potvrdila, že i v prostředí mateřské školy se objevují případy šikany, což může být pro veřejnost i pro některé pedagogické pracovníky překvapujícím zjištěním. A to musíme poukázat na to, že se průzkumu zúčastnilo pouze 13 mateřských škol z jednoho okresu. Velmi zajímavé a i potřebné by bylo uskutečnit celorepublikový průzkum šikany v mateřských školách, na jehož základě bylo možné stanovit ucelenou prevenci šikany v tomto prostředí.

Návrh opatření

Na základě shrnutých zjištění uvedených v předchozích kapitolách, můžeme navrhnout následující opatření:

1. Vzdělávání pedagogických pracovníků

Pokud bychom chtěli minimalizovat problémy šikany v mateřských školách měli bychom se také zaměřit na vzdělávání pedagogických pracovníků na středních pedagogických školách a pedagogických fakultách. Podle autorky práce by bylo velkým přínosem zařadit mezi vyučované předměty také samostatný předmět, který by se zaměřoval přímo na šikanu v mateřských školách. Při této výuce by studující získali nejenom základní znalosti o tomto patologickém chování, ale také by byli schopni rozpoznat šikanu již v prvotních příznacích, podat oběti i rodičům základní pomoc a zároveň by se naučili pracovat s celým dětským kolektivem, aby ho dokázali „vyléčit“.

2. Zahrnout do činností v mateřských školách muzikoterapii

Při práci s dětským kolektivem, kde se vyskytuje agresor, by bylo také vhodné do pedagogické činnosti zařadit muzikoterapii, která by byla zaměřena na práci s celým kolektivem. Tato terapeutická činnost byla by vedena vyškoleným a zkušeným terapeutem. Protože právě muzikoterapie má na posluchače utišující a uklidňující vliv. Vhodně zvolená hudba má pozitivní vliv na většinu osob – zmírňuje únavu, volněji se jim dýchá a zpomaluje se činnost srdce. Pro nás je důležité, že poslechem správně zvolené hudby lze tlumit negativní emoce jako je zlost, nechuť a agrese (Romanowka 2005, s. 75).

3. Práce se skupinou

Velmi důležitou součástí prevence šikany v mateřských školách je práce s celým kolektivem, toto opatření doporučují mnozí specialisté na šikanu. K tomuto účelu by bylo vhodné využít dramatizaci příběhu, jehož děj je založen na agresi jedné z postav. Děti se mohou sami podílet na výrobě divadla (kulisy, loutky, kostýmy), posléze spolu s pedagogy dotvářet děj příběhu. Při této činnosti se rozvíjí vzájemné vztahy a neméně

potřebná vzájemná spolupráce dětí. Zároveň je možné na příběhu demonstrovat pocity šikanovaného dítěte, následky nevhodného chování, ale i ukázat dětem, jak se nežádoucímu chování ostatních dětí bránit, popřípadě jak reagovat a komu se svěřit. K tomuto účelu také poslouží vhodně zvolené pohádky a hry. Navrhované činnosti lze použít i v kolektivu, kde se již objevilo zmiňované patologické chování.

Seznam použitých zdrojů

- ANTIER, E., 2004. *Agresivita dětí*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-808-2.
- BEDNÁŘOVÁ, J., aj., 2007. *Diagnostika dítěte předškolního věku: Co by dítě mělo umět ve věku od 3 do 6 let*. 1. vyd. Brno: Computer Press. ISBN 978-80-251-1829-0.
- BENDL, S., 2003. *Prevence a řešení šikany ve škole*. 1. vyd. Praha: ISV nakladatelství. ISBN 80-86642-08-9.
- BULLYING STATISTICS, 2009. Bullying Statistics 2010. In: *Bullying Statistics* [online]. [vid. 29. 7. 2012] www.bullyingstatistics.org/content/bullying-statistics-2010.html
- CARTER, L., aj., 2006. *Schikane unter Schülern – nein danke!*. 1. vyd. Homburg: Persen Verlag GmbH. ISBN 978-3-8344-3635-1.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, 2012. Charakteristika kraje. In: *Český statistický úřad* [online]. [vid. 28. 9. 2012] http://www.czso.cz/xs/redakce.nsf/i/charakteristika_kraje
- ČESKÁ ŠKOLNÍ INSPEKCE, 2012. Výroční zpráva ČŠI za školní rok 2010/2011. In: Česká školní inspekce [online]. [vid. 23. 7. 2012] <http://www.csicr.cz/cz/Dokumenty/Vyrocnizpravy/Vyrocnizprava-COI-za-skolni-rok-2010-2011>
- ELLIOTT, M., 2002. *Bullying: A practical guide to coping for schools*. 3. edit. Harlow: Pearson Education. ISBN 978-0-273-65923-5.
- FIELDOVÁ, M. E., S., 2009. *Jak se bránit šikaně*. 1. vyd. Praha: Euromedia Group. ISBN 978-80-249-1176-2.
- HAYESOVÁ, N., 1998. *Základní sociální psychologie*. 3. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-763-9.
- HERZOG, R., 2009. *Násilí není řešení. Prevence násilí a management konfliktu ve školách*. 1. vyd. Plzeň: Nakladatelství Faust. ISBN 978-80-7238-850-9.
- HOSKOVCOVÁ, S., 2006. *Psychická odolnost předškolního dítěte*. 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 80-274-1424-8.

- KADLEČKOVÁ, K., 2005. Jak proti šikaně (2). In: *PORTÁL* [online]. 24. 11. 2005 [vid. 25. 7. 2012]. Dostupné z: <http://www.portal.cz/casopisy/info/archiv/jak-proti-sikane-2/7411/>
- KOLÁŘ, M., 2001. *Bolest šikanování*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7367-014-3.
- KOLÁŘ, M., 2011a. *Nová cesta k léčbě šikany*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-871-5.
- KOLÁŘ, M., 1997. *Skrytý svět šikanování ve školách*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 80-7178-409-5.
- KOLÁŘ, M., 2011c. Šikana v mateřské škole: diferenciální diagnostika – jak rozlišit šikanování od škádlení? In: Metodický portál RVP: Metodický portál inspirace a zkušenosti učitelů [online]. [vid. 3. 8. 2012]. Dostupné z: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/PUF/11303/SIKANA-V-MATERSKE-SKOLE-DIFERENCIALNI-DIAGNOSTIKA---JAK-ROZLISIT-SIKANOVANI-OD-SKADLENI.html/>
- KOLÁŘ, M., 2011b Šikana v mateřské škole. *Informatorium*. roč.18, č. 7, s. 15. ISSN 1210-7506.
- KRAMULOVÁ, D., 2012. Co prozradí volná hra?. *Informatorium*, roč.19, č. 6, s. 16. ISSN 1210-7506.
- KRAMULOVÁ, D., 2007. Šikana už i ve školce?!. *Informatorium*, roč.14, č. 2, s. 12. ISSN 1210-7506.
- LANGMEIER, J., aj., 2006. *Vývojová psychologie*. 2. aktual. vyd. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-247-1284-9.
- MARTÍNEK, Z., 2009. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-2310-5.
- MATĚJČEK, Z., 2005. *Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte*. 1. vydání. Praha: Grada Publishing, 2005. ISBN 80-247-0870-1.
- PLEVOVÁ, I., 2005. Období batolete. In: ČÍŽKOVÁ ŠIMÍČKOVÁ, J., aj. *Přehled vývojové psychologie*. 2. nezměn. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 80-244-0629-2.

- POKORNÝ, V., aj., 2003. *Prevence sociálně patologických jevů: manuál praxe*. 3. rozš.vyd. Brno: Ústav psychologického poradenství a diagnostiky. ISBN 80-86568-04-0.
- ROMANOWSKA, B. A., 2005. *Muzikoterapie – ladičky a léčení zvukem*. 1. vyd. Frýdek-Místek: Alpress, s. r. o. ISBN 80-7362-067-7.
- ŘÍČAN, P., aj., 2010. *Jak na šikanu*. 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2991-6.
- STOPBULLYING, 2012. Prevention at School. In: Stopbullying [online].[vid. 3. 8. 2012]. Dostupné z: <http://www.stopbullying.gov/prevention/at-school/index.html>
- SKUTIL, M., aj., 2011. *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství*. 1. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-778-7.
- VÁGNEROVÁ, K., aj., 2011. *Minimalizace šikany: Praktické rady pro rodiče*. 2. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-912-5.
- VÁGNEROVÁ, M., 2008. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. 4. rozšiř. a přepr. vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-414-4.
- VÁGNEROVÁ, M., 2007. *Vývojová psychologie pro obor speciální pedagogika předškolního věku*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci. ISBN 978-80-7372-213-5.

Seznam příloh

Příloha A – Dotazník „Výskyt šikany v mateřských školách“

Výskyt šikany v mateřských školách

DOTAZNÍK PRO PEDAGOGICKÉ PRACOVNÍKY

1) Nachází se Vaše mateřská škola v obci o počtu obyvatel:

- a) do 500 obyvatel ☐
- b) nad 500 do 3 000 obyvatel ☐
- c) nad 3 000 do 10 000 obyvatel ☐
- d) nad 10 000 do 50 000 obyvatel ☐
- e) nad 50 000 do 150 000 obyvatel ☐
- f) nad 150 000 obyvatel ☐

2) Jedná se o třídu:

- a) heterogenní ☐
- b) homogenní ☐

Označte věkovou skupinu:

3) Počet chlapců ve třídě:

4) Počet dívek ve třídě

5) Setkal/a jste se se šikanou ve své třídě? *(pokud odpovíte NE, prosím, pokračujte s otázkou č. 12)*

- a) ANO ☐
- b) NE ☐

6) Byl agresorem:

- a) chlapec ☐
- b) dívka ☐
- c) skupina dětí ☐

7) Počet agresorů ve Vaší třídě:

- a) 1 ☐
- b) 2 ☐
- c) 3 ☐
- d) 4 ☐
- e) 5 ☐

8) Věk agresora:

1. agresor   2. agresor   3. agresor   4. agresor   5. agresor

Výskyt šikany v mateřských školách

DOTAZNÍK PRO PEDAGOGICKÉ PRACOVNÍKY

9) Šikana dítěte se projevila: 1. agresor 2. agresor 3. agresor 4. agresor 5. agresor

a) nevládním	☐	☐	☐	☐	☐
b) posmíváním	☐	☐	☐	☐	☐
c) vyčleněním z kolektivu	☐	☐	☐	☐	☐
d) fackováním	☐	☐	☐	☐	☐
e) braním věcí	☐	☐	☐	☐	☐
f) rozbíjením věcí	☐	☐	☐	☐	☐
g) fyzickým napadáním pedagogů	☐	☐	☐	☐	☐
h) fyzickým napadáním dětí	☐	☐	☐	☐	☐
i) jiným způsobem	☐	☐	☐	☐	☐

Uveďte jakým:

10) Jak často šikana probíhá?

a) každý den	☐
b) alespoň 1 týdně	☐
c) alespoň 1 měsíčně	☐
d) jiná možnost	☐

Uveďte:

11) Jakou formu nápravy šikany volíte?

a) rozhovor s agresorem	☐
b) rozhovor s rodiči agresora	☐
c) práce s celým kolektivem	☐
d) spolupráce s odborníky	☐
e) oddělení obětí od agresora	☐
f) jiná možnost	☐

Uveďte:

12) Zúčastnil/a jste se během své praxe kurzu nebo přednášky na téma šikana?

a) ANO	☐
b) NE	☐

13) Je v současnosti dostatečná informovanost o této problematice?

a) ANO	☐
b) NE	☐
c) NEVÍM	☐

14) Kde získáváte informace o šikaně?

a) odborné publikace	☐
b) časopisy (např. Informatorium)	☐
c) Internet	☐